

'סולם' ו'העולם הזה' שתי חלופות פוליטיות, לאומיות ותרבותיות בעשור הראשון למדינה

עודד פלד

מבוא

התיאור המקובל לדמותה ולזהותה של מדינת ישראל בעשור הראשון להקמתה מציג את מפא"י כמפלגת שלטון דומיננטית ובעלת עצמה פוליטית-אלקטורלית נרחבת, ואת דוד בן-גוריון - כראש ממשלה סמכותי שנהנה מתמיכה ציבורית רחבה. שניהם מתוארים גם כמי שהובילו בהצלחה תפיסת עולם ומדיניות 'ממלכתית' ציונית מעצבת וריכוזית במרבית תחומי העשייה הלאומיים והציבוריים (אמנם בחודשים דצמבר 1953-נובמבר 1955 החליף משה שרת את בן-גוריון בראשות הממשלה, אולם בן-גוריון נחשב המנהיג הפוליטי העיקרי והמשפיע באותו עשור).¹ מדיניותם זכתה על פי רוב להסכמה ולתמיכה של כוחות פוליטיים נוספים

* המאמר מבוסס על עבודת סמינריון שהגשתי בקורס לתואר שני: 'להיות אזרחים במדינה חדשה', בהנחייתה המקורית והמרחיבה אופקים של ד"ר אורית רוזין מהחוג להיסטוריה של עם ישראל באוניברסיטת תל-אביב, והיא גם יזמה את כתיבתו.

1 אבי בראלי וניר קידר, *ממלכתיות ישראלית* (מחקר מדיניות, 87), המכון הישראלי לדמוקרטיה, ירושלים 2011, עמ' 38, 49, 53; אשר כהן, 'דת ומדינה - חילוניים, דתיים וחרדים', בתוך: צבי צמרת וחנה יבלונקה (עורכים), *העשור הראשון: תש"ח-תשי"ח*, יד יצחק בן-צבי, ירושלים 1997, עמ' 228-231; פולה קבלו, *שורת המתנדבים: קורותיו של ארגון אזרחים*, עם עובד, תל אביב 2007, עמ' 19-21; יעקב שביט, 'משיחיות, אוטופיה ופסימיות בשנות החמישים: עיון בביקורת על "המדינה הבן-גוריונית"', *עיונים בתקומת ישראל*, 2 (1992), עמ' 56; יונתן שפירא, *הדמוקרטיה בישראל*, מסדה, רמת גן 1977, עמ' 93-192; Yoav Peled & Gershon Shafir, *Being Israeli: The Dynamics of Multiple Citizenship*, Cambridge University Press, Cambridge 2002, pp. 2, 29, 33.

שהיו חלק מהקואליציה בשלטון.² באופן דומה, רוב אנשי האליטה התקשורתית והאינטלקטואלית בארץ, שהיתה שותפה בדרכים שונות למפעל הציוני, תמכו על פי רוב במהלכים השלטוניים והזדהו עמם.³

2 דגשים ומאפיינים עיקריים בעשיית השלטון באותן שנים היו כינון דמוקרטיה פרלמנטרית שמרביתה מבוססת על דפוסים ועל מנגנונים מתקופת היישוב. בכך גברה מידת ההשפעה ומעורבות המפלגות במערכות השלטון ובחיי האזרחים - 'מדינת מפלגות' - שאף קיבלה חינוך מגלי העלייה הגדולים, שיצרו תלות בין העולה למסד. ראו: בראלי וקידר, *ממלכתיות ישראלית*, עמ' 39-40; יצחק גל-נור ודנה בלאנדר, *המערכת הפוליטית בישראל: שנים ראשונות, מבנה מוסדי, התנהגות פוליטית, בעיות לא פתורות, הדמוקרטיה בישראל*, עם עובד, תל אביב 2013, עמ' 23-26; קבלו, *שורת המתנדבים*, עמ' 19-20. כמשקל נגד ניכר מאמץ של השלטון להנחיל גישה ממלכתית-רפובליקנית, הן בתפקוד ובהתנהלות של רשויות המדינה ומנגנוניה והן בקרב האזרחים שנדרשו להתגייס ולתרום לצרכים הלאומיים. עוד רכיב חשוב ב'ממלכתיות הבן-גוריונית' היה יצירת מערכת אזרחית-תרבותית אחידה לכלל תושבי המדינה. בראלי וקידר, *ממלכתיות ישראלית*, עמ' 29-32; גל-נור ובלאנדר, *המערכת הפוליטית בישראל*, עמ' 74; ניר קידר, 'על הפורמליזם המחנך של בית המשפט העליון המוקדם: עיון מחודש בפסקי הדין בפרשות ב'ורנו ושייב', *מחקרי משפט*, כב (2006), עמ' 417-420; Peled & Shafir, *Being Israeli*, pp. 38-39. כל אלו נועדו ליצור תשתית מתאימה להתמודדות עם האתגרים המורכבים מבית ומחוץ: במישור הביטחוני, טרור המסתננים מרצועת עזה ומירדן שהוביל תחילה לפעולות התגמול ולאחר זמן ל'מבצע קדש' (אוקטובר 1956). מרכזי בראון, *שערי עזה: מדיניות הבטחון והחוץ של מדינת ישראל 1955-1957*, עם עובד, תל אביב 1992, עמ' 11-13; זכי שלום, *מדיניות בצל מחלוקת: מדיניות הביטחון השוטף של ישראל, 1949-1956*, מערכות, תל אביב 1996, עמ' 11-13, 35-36. בורה המדינית, לאחר ניסיון לאי-הזדהות' במאבק הבין-גושי חברה ישראל לגוש המערבי בעקבות מלחמת קוראה. Uri Bialer, *Between East and West: Israel's foreign Policy Orientation, 1948-1956*, Cambridge University Press, Cambridge 1990, pp. 15-19. בכלכלה, מדיניות הקיצוב ומשטר הצנע עקב מחסור חמור במטבע חוץ ושיעור אינפלציה גבוה, לצד קליטת העלייה הגדולה, שנהגו בשנים הראשונות, ולאחר מכן הסכם השילומים עם גרמניה (1952) ותחילתו של מפעל ה'בונדס' ביהדות ארצות הברית; כל אלה הביאו להתאוששות ולצמיחה כלכלית. נחום גרוס, 'כלכלת ישראל', בתוך: צמרת ויבלונקה (עורכים), *העשור הראשון*, עמ' 139-142; מרדכי נאור, 'הצנע', בתוך: הנ'ל (עורך), *עולים ומעברות 1948-1952: מקורות, סיכומים, פרשיות נבחרות וחומר עזר*, יד יצחק בן-צבי, ירושלים תשמ"ז, עמ' 97-99, 103-106; במישור האזרחי-תרבותי, חתירה לגיבוש זהות ותודעה לאומית-תרבותית משותפת לצורך מיזוג הגלויות ובניין האומה. ארנון גולן, 'ההתיישבות בעשור הראשון', בתוך: צמרת ויבלונקה (עורכים), *העשור הראשון*, עמ' 93-94, 100; מרים קצ'נסקי, 'המעברות', בתוך: נאור (עורך), *עולים ומעברות 1948-1952*, עמ' 73-71, 85-80.

3 ניצה אראל, 'בלי מורא בלי משוא פנים': אורי אבנרי ו'העולם הזה', מאגנס, ירושלים

אולם מבט מעמיק יותר מגלה כי כמה קבוצות וחוגים בחברה הישראלית המתהווה ביקשו להשפיע בדרכים שונות (לעתים גם קיצוניות ואלימות) על דרכה, על זהותה ועל ייעודה של המדינה החדשה. כמה מהם נקטו קו ביקורתי ולא מתפשר מול הממסד השלטוני ומנגנוניו, ועסקו בפיתוחה ובהפצתה ברבים של חלופה כוללת לסדר הפוליטי, החברתי והאזרחי-תרבותי הממסדי מתוך אמונה שהפגמים והליקויים המהותיים הקיימים לדעתם במדינה הצעירה יובילו לבסוף לחלונה ולקריסתה. המוצא היחיד לתפיסתם היה ב'בריאה מחדש', דהיינו במהפכה פוליטי-תרבותית מקיפה. בשל כך ראה בהם השלטון (ועמו גם רבים מכלי התקשורת וחלק גדול מדעת הקהל בארץ) קבוצות שוליים קיצוניות וסוררות, שיש לצמצם את פעילותן ואת השפעתן בדרכים שונות.⁴

מאמר זה עוסק בשתי קבוצות מהמוכרות והחשובות שבהן באותה תקופה: חוג 'סולם' בהנהגתו של ד"ר ישראל אלדד-שייב; וקבוצה שאמנם רשמית לא הגדירה עצמה כחוג אידאולוגי-פוליטי, אך עמדותיה ותפיסותיה שקיבלו ביטוי בדפי השבועון החדשותי-פובליציסטי העולם הזה, בעריכתו של אורי אבנרי, שימשו בסיס להתארגנות ולעשייה פוליטית מצד קוראי השבועון והתומכים ברעיונותיו. אמנם עיסוקן ופעילותן של שתי הקבוצות התמקדו בעיקר במישור העיתונאי-פובליציסטי: הוצאה לאור של כתב עת חודשי - סלם למחשבת מלכות ישראל; ושבועון חדשותי-פובליציסטי - העולם הזה, אולם כלל עשייתן ומטרותיהן תאמו במידה רבה את ההגדרה המקובלת במחקר מדע המדינה ל'תנועה חברתית' (Social Movement), כלומר מסגרות פעולה שמשותפים בהן יחידים וקבוצות המגלים סולידריות וקרבה רעיונית בנושא מסוים (פוליטי-מדיני, חברתי, כלכלי, ועוד). המשתתפים באותן מסגרות מבקשים לפעול לאורך זמן במרחב הציבורי כדי לקדם מטרות ותכניות לשינוי מהותי של המצב הקיים, וכדי ליצור הד תקשורתי וציבורי בנושא.⁵

תשס"ו, עמ' 7-2; רפאל מן, המנהיג והתקשורת: דוד בויגוריון והמאבק על המרחב הציבורי, 1963-1948, עם עובד, תל אביב 2012, עמ' 14; Expanding the Scope of Paradigmatic Research in Journalism Studies: The Case of Early Mainstream Israeli Journalism and its Discontents', *Journalism*, 12, 3 (2011), pp. 266-267.

4 עדה אמיכל-ייבין, סמבטיון: ביוגרפיה של ד"ר ישראל אלדד, הוצאת ספרים בית-אל, בית אל 1995, עמ' 177-178; אראל, 'בלי מורא בלי משוא פנים', עמ' 60-264; ברוך פלח, 'כתב העת "סלם" למחשבת מלכות ישראל' - בין פואטיקה לפוליטיקה, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בראיילן, רמת גן 2010, עמ' 143-145; שבזיט, 'משיחיות, אוטופיה ופסימיות' (לעיל הערה 2), עמ' 61-70, 75-76.

5 איתן אלימי, 'לקרוא לילד בשמו - על השונה (והדומה) בין תנועות חברתיות ובין קבוצות אינטרס', חברה אזרחית ומגזר שלישי בישראל, 2 (2008), עמ' 33-38;

אנשי חוג 'סולם' ואוהדיו נהגו לקיים בשנות החמישים מפגשים ודיונים אידאולוגיים שבועיים ללימוד דרכו ועקרונותיו, כפי שבאו לידי ביטוי בכתב העת שהוציאו לאור, ובראשם רעיון מלכות ישראל (שיוצג בהרחבה להלן). שני מועדוני חברים פעלו מטעם החוג: בתל אביב ובירושלים, ובאוניברסיטה העברית בירושלים פעל תא סטודנטים של החוג כמה שנים.⁶

כיוצא בזה ביקש 'העולם הזה' השפעה על גישות יסוד בתחום הפוליטי, האזרחי והתרבותי במדינה ויצירת שינוי בהן. לפיכך בוצעו בשנות החמישים ניסיונות לגייס את קוראי העיתון ואת אוהדיו למעין חוגים או קבוצות תמיכה אקטיביסטיות, שיפעלו למימוש הרעיונות והמסרים שהעיתון דגל בהם. כך לדוגמה בשביתת הימאים שפרצה בנובמבר 1951 ושהוצגה בעולם הזה כ'מרד' אנטי-ממסדי סביב דמותה וערכיה של החברה הישראלית, הוקמו ביזמת העיתון 'חוגי רעים' של צעירים ובני נוער, ונערכו בהם מפגשים ושיחות על אודות הדרכים להגשמת המשימות הלאומיות שהטיף להן העיתון. ניסיון בעל משמעות רבה יותר היה הקמתה בשנת 1957 של התנועה 'הפעולה השמית', שביקשה לגייס תמיכה ציבורית לתכנית 'איחוד הירדן-המרחב השמי', שאותה הגה ופיתח אורי אבנרי מאז שנות הארבעים.⁷ שתי הקבוצות היו בקצוות מנוגדים במפה האידאולוגית-פוליטית של ישראל באותן שנים: חוג 'סולם' זוהה עם הימין הלאומי ה'מקסימליסטי' (שדגל בהרחבה ניכרת של שטחה הריבוני של המדינה), ואילו 'העולם הזה' זוהה בעיני הממסד כגוף שמאל, 'קומוניסטי', 'מזיק' ו'עוכר ישראל'.⁸ אולם בחינת השקפותיהם ותפיסתם עולמם של שני הגופים מצביעה על קווי השקפה ודמיון רבים בראייתם הגאו-אסטרטגית ובתפיסתם האזרחית, החברתית והתרבותית בנוגע למדינה המוקמת, עם ביקורת תקיפה ונוקבת על הממסד השלטוני המכהן.

Donatella Della Porta & Sydney Tarrow, 'Unwanted Children: Political Violence and the Cycle of Protest in Italy, 1966-1973', *European Journal of Political Research*, 14 (1986), pp. 609-611; William Gamson & Gadi Wolfsfeld, 'Movements and Media as Interacting Systems', *Annals AAPSS*, 528 (1993), pp. 115-116

6 אמיקלייבין, סמבטיון, עמ' 171-168; יעקב חרותי, אמת אחת ולא שתיים, הוצאת יאיר על שם אברהם שטרן, תל-אביב 2008, עמ' 238; פלח, 'כתב העת "סולם" למחשבת מלכות ישראל', עמ' 110, 119-120.

7 אראל, 'בלי מורא בלי משוא פנים', עמ' 183-184, 193-195; נועם יורן, "'העולם הזה'", בתוך: עדי אופיר (עורך), חמישים לארבעים ושמונה: מומנטים ביקורתיים בתולדות מדינת ישראל, מכון ון-ליר, ירושלים 1997, עמ' 147; אמנון לורד, רצח בין ידידים: אורי אבנרי - סיפור מלהמה פוליטי, דני ספרים, קריית גת 2010, עמ' 118-119.

8 אמיקלייבין, סמבטיון, עמ' 174-175; אראל, 'בלי מורא בלי משוא פנים', עמ' 255-261, 271; פלח, 'כתב העת "סולם" למחשבת מלכות ישראל', עמ' 109-111.

העמקת הידע על קבוצות אלו והמחקר במהותן יש בהם כדי לתרום ולהוסיף למיפוי תהליכי ההתגבשות והיצירה של תפיסת הזהות והתודעה הלאומית והאזרחית בקרב קבוצות ומגזרים בחברה הישראלית בראשית דרכה, וכן להבנת התפתחותם של השיח הציבורי ושל דפוסי הפעולה האזרחיים החוץ-פרלמנטריים במדינת ישראל בשנותיה הראשונות.

המחקר על אודות 'סולם' ו'העולם הזה' התקיים עד כה בנפרד ומתוך שימת לב מועטה, אם בכלל, לרכיבים ולמאפיינים המשותפים של שתי הקבוצות (וכן לצדדים ולמאפיינים השונים של כל אחת). עקב זאת לא נבחנה כמעט מערכת היחסים הבלתי שגרתית שהתפתחה בינן בשנות החמישים; זו החלה ביריבות אידאולוגית קשה ובחילופי האשמות הדדיות פומביות, אך התאפיינה עם הזמן בהתקרבות הדדית ובשיתוף פעולה על רקע החרפת ההתנגדות הרעיונית והפוליטית שלהן לרשויות השלטון; אלה ניסו בתגובה לשבש את פעילותן ואף ולפגוע בה ובהשפעתן הציבורית בעיקר סביב פרשת קסטנר ותביעת הדיבה שהגיש עמוס בן-גוריון נגד ארגון שורת המתנדבים, במהלכם חלה עלייה בהיקף הפרסומים האנטי-שלטוניים המכפייסים בהעולם הזה.⁹

במאמר זה ברצוני לבחון ולנתח במבט משווה את הרעיונות האידאולוגיים-פוליטיים המרכזיים ב'סולם' וב'העולם הזה' בעשור הראשון למדינה, מתוך הצבעה ועמידה על נקודות המוצא המשותפות הרבות, ועל גישות דומות שהציגו בנושאים מסוימים. זאת, לצד ניגודים של ממש בעמדותיהם בנושאים אחרים, ששיקפו את השוני בתפיסת עולמם הרעיונית והפוליטית. הביטוי הבולט ביותר של גישתם הייחודית והנבדלת רדיקלית התמקד בשני רעיונות: חזון מלכות ישראל ב'סולם', והתכנית המרחב השמי (שכונתה לעתים גם 'השלום השמי') ב'העולם הזה'.¹⁰ כן

9 אמיכל-ייבין, סמבטיון, עמ' 180, 203-205; אראל, 'בלי מורא בלי משוא פנים', עמ' 234-235, 262, 278; איסר הראל, האמת על רצח קסטנר: טרור יהודי במדינת ישראל, עידנים, ירושלים, 1985, עמ' 147, 179, 185; קבלו, שורת המתנדבים, עמ' 170.

10 במחקר מדע המדינה קיימות כמה גישות אשר לרדיקליזם פוליטי, גם עקב העמדה הנורמטיבית והשיפוטית הנובעת מכך. במונח הרחב מדובר בהפגנת רצון ושאיפה לשינוי יסודי ומרחיק לכת בסדר החברתי-פוליטי הקיים, מתוך מוּכּוֹנָת - עקרונית לפחות - לפעילות לא חוקית, ולעתים גם אלימה, למען השגת המטרה. יש המציגים כמה שלבים ודרגות חומרה בתהליך: בתחילה נוצרת הכרה בצורך בשינוי בסיסי ועמוק של המצב הקיים. בשלב השני נוצרת מחויבות אישית ורגשית לרעיון השינוי ולחשיבותו המוסרית וההיסטורית. השלב האחרון כולל נכונות להקרבה אישית ולפעולה אקטיבית להשגת השינוי המתבקש. יש חוקרים שמבדילים בין אקטיביזם פוליטי (Political Activism), של היווצרות תודעה ומחויבות לשינוי בדרכים חוקיות בלבד, ובין רדיקליזם ממש שדורש מוכנות לקריאת תיגר על השלטון ולהפרת חוק. Clark McCauley & Sophia

אבקש לעמוד על תפיסת האזרחות והזהות התרבותית-לאומית החלופית והייחודית שגיבשה כל אחת מהקבוצות, נוכח התסכול והאכזבה שלהן מהמדינה שקמה (הרגשות אלה באו לידי ביטוי בטענות רבות ובגילויים על אודות התנהלות לא ראויה של השלטון ועל מעשי שחיתות אישיים ומפלגתיים. לפיכך ייבחנו שאלות כמו: מהי דמות האזרח הרצויה במדינה החדשה; אילו ערכים אזרחיים ולאומיים יש להעדיף ולטפח; איזו זהות תרבותית-דתית מדינת ישראל צריכה לאמץ ולהנחיל. בתחילת המאמר אסקור בקצרה כמה נושאים שקשורים לרקע ולהקשר ההיסטורי ששני החוגים הופיעו ופעלו במסגרתו. כן אציג את ספרות המחקר שנכתבה עד כה בנושא.

האופוזיציה הפרלמנטרית בתחילת שנות החמישים: מניסיון לקריאת תיגר פוליטית ורעיונית לאימוץ הכללים הדמוקרטיים וחבירה לקואליציה השלטונית

במחצית הראשונה של שנות החמישים התמודד הממסד השלטוני בהנהגת מפא"י ובנג'וריון עם ביקורת נוקבת שמתחו עליו מפלגות אופוזיציה מימין ומשמאל: תנועת החרות בהנהגת מנחם בגין, ומפ"ם בהובלת מאיר יערי, משה סנה, ויעקב חזן (בבחירות לכנסת הראשונה זכתה חרות ב־14 מנדטים וב־8 מנדטים בכנסת השנייה, ומפ"ם קיבלה 19 ו־15 מנדטים בהתאמה) (המפלגה הקומוניסטית הישראלית, מק"י, שיוצגה בכנסת מיום כינונה, לא נחשבה גורם אופוזיציוני רלוונטי בשיח הפוליטי והציבורי באותן שנים).¹¹

ביקורת זו (בנושאי חוץ וביטחון, דת ומדינה, בתחום החברתי-כלכלי ועוד) כללה לעיתים גם קריאת תיגר רעיונית ופוליטית ונקיטת מהלכים בעלי אופי אלים, שהשלטון המרכזי ומנגנוניו ובראשם שירות הביטחון הכללי (שהיה מוכר אז בכינוי ש"ב) ראו בהם איום ממשי על סדרי השלטון התקין והדמוקרטי. במפלגת חרות עוד שרר מתח פנימי בין אימוץ קו פרלמנטרי ממוסד ובין נטיות בדלניות ושימוש בגילויי מחאה אלימים, שבאו לידי ביטוי במאבק נגד חתימת הסכם השילומים עם גרמניה.¹² בהפגנת ההמונים שנערכה בירושלים בינואר 1952 בעת הדיון בכנסת על

Moskalenko, 'Mechanisms of Political Radicalization: Pathways toward Terrorism', *Terrorism and Political Violence*, 20, 3 (2008), pp. 416-418; Mark Sedgwick, 'The Concept of Radicalization as a Source of Confusion', *Terrorism and Political violence*, 22 (2010), pp. 479-484

11 הנתונים נלקחו מתוך אתר הכנסת: <http://main.knesset.gov.il/About/History/> Pages/ (תאריך אחזור: 15 במאי 2015).

12 ברלי וקידר, ממלכתיות ישראלית, עמ' 58-63, 88; יחיעם ויץ, הצעד הראשון לכס

ההסכם קרא בגין למרי אזרחי והשתמש באמירות קיצוניות כמו 'מלחמה לחיים או למוות'. בתום הדברים הסתערו מפגינים על הכנסת תוך כדי השלכת אבנים.¹³ מפ"ם נקטה באותן שנים קו פרו־סובייטי מובהק. קו זה כלל התנגדות תקיפה הן לאוריינטציה הפרו־מערבית שאימצה ישראל על רקע מלחמת קוראה, והן לרעיון הממלכתיות ולמדיניות הכלכלית־חברתית של הממשלה, שפגעו לדעתה בערכי הזהות של המפלגה, ובעקרונות סוציאליסטיים חשובים. עמדות אלו עוררו חשש בחוגי הממסד שמא מפ"ם ותומכיה הרבים בקרב יוצאי הפלמ"ח ובקיבוצי השומר הצעיר, עלולים בתרחיש מסוים לחבור לברית המועצות ולסייע לה להשתלט על מדינת ישראל.¹⁴

אולם לקראת אמצע שנות החמישים הוברר כי הכוחות הפועלים בזירה המפלגתית והפרלמנטרית (זולת המפלגה הקומוניסטית) אינם מבקשים עוד לערער את המבנה השלטוני־פוליטי הבסיסי שעוצב בשנות העצמאות הראשונות: כישלונה של חרות במאבק נגד הסכם השילומים, שהביא גם לתגובות שליליות חריפות כלפיה בתקשורת ובדעת הקהל, חולל שינוי בהתנהלותה האופוזיציונית; זו נהייתה מאופקת ושקולה יותר (תרמה לכך גם הרחקתו של חבר הכנסת בגין מדיוני הכנסת לכמה שבועות בשל התבטאויותיו הקשות). ביטוי נוסף להתמסדותה של חרות באותה עת היה החלטתה לשוב למוסדות 'ההסתדרות הציונית', ממנה פרשו הרוויזיוניסטים בהנהגתו של ז'בוטינסקי בשנת 1923.¹⁵ מפ"ם, בצדה השני של המפה הפוליטית, הצטרפה (ב־1955) לקואליציה השלטונית בהנהגת מפא"י ובן־גוריון על רקע הירידה בכוחה הפוליטי, ובעיקר שינוי גישתה כלפי ברית המועצות לגישה ביקורתית ומסויגת יותר עם פרישתם של משה סנה ותומכיו מהמפלגה והצטרפותם למק"י, לצד חשיפת 'פשעי סטלין' לאחר מותו.¹⁶

- 13 השלטון: תנועת החרות 1949-1955, יד יצחק בן־צבי, ירושלים 2007, עמ' 57-59, 73-75.
- 14 הממסד השלטוני ראה בזה ניסיון נוסף של חרות לאיים בדרך לא לגיטימית על ההנהגה הנבחרת, כפי שאירע בפרשת אניית הנשק אלטלנה ביוני 1948. ואכן, בנאום לאומה שנשא בן־גוריון לאחר ההפגנה הוא ציין כי אין לזלזל באיומים שנשמעו וכי הוא רואה בכך סכנה מוחשית ומידית. בראלי וקידר, ממלכתיות ישראלית, עמ' 91; ויץ, הצעד הראשון לכס השלטון, עמ' 114-115.
- 14 לורד, רצח בין ידידים, עמ' 100-104; 128-129; מן, המנהיג והתקשורת, עמ' 58-60; אלי צור, נופי האשליה: מפ"ם 1948-1954, המרכז למורשת בן־גוריון, הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן־גוריון, קריית שדה־בוקר 1998, עמ' 150, 152, 184-185, 272.
- 15 בראלי וקידר, ממלכתיות ישראלית, עמ' 57; אברהם דסקל, 'התנהגות אופוזיציונית חוץ־פרלמנטרית בראשית המדינה: "ברית הקנאים" ו"מלכות ישראל"', עבודת מוסמך, אוניברסיטת בראילן, רמת גן 1990, עמ' 43; ויץ, הצעד הראשון לכס השלטון, עמ' 114-105, 164-166.
- 16 איסר הראל, ביטחון ודמוקרטיה, עידנים, תל אביב 1989, עמ' 190, 214; צור, נופי

תפקידה ותפקודה של התקשורת הישראלית בעשור הראשון

מקומה של התקשורת הישראלית בעשור הראשון למדינה (ובעיקר העיתונות הכתובה) והשאלה אם פעלה כגורם חושף, מתרע ומבקר של הממסד השלטוני-פוליטי ומנגנוניו, ומילאה כהלכה את ייעודה הדמוקרטי ככלב שמירה - אלה עודם שנויים במחלוקת בקרב החוקרים.¹⁷ על פי גישה אחת (שאפשר להגדירה ביקורתית), רבים מהעיתונאים בארץ, ובעיקר הבכירים, תמכו בעקיבות וללא סייגים או שאלות מהותיות במדיניות השלטון וביעדיה. הדבר נבע בין השאר מהיחסים הקרובים והידידותיים שהתקיימו עוד מתקופת היישוב בין אישים מהמערכת הפוליטית לבין אנשי תקשורת מרכזיים (כך לדוגמה, העיתונאי הבכיר הרצל רוזנבלום חתם את מכתביו ל'בן-גוריון במילים 'בהערצה רבה'; הסופר שבתאי טבת נהג לסיימם במשפט: 'בכל הכבוד והאהבה').¹⁸ קרבה זו השפיעה על דרך עבודתם וכתבתם העיתונאית; אמנם הם מתחו ביקורת על הממסד, אולם זו היתה מרוסנת ובאה מתוך התחשבות בצורכי ההנהגה. הממסד השלטוני כשלעצמו הגביל את כלי התקשורת ופיקח עליהם באמצעות הסכמי הצנזורה (הראשון משנת 1949, והשני - מ'1951; בהמשך נחתמו מספר הסכמים נוספים). אמצעי נוסף לפיקוח היה 'ועדת העורכים', שבאמצעותו נהגו ראש הממשלה, שרים ובעלי תפקידים בכירים להעביר מידע רגיש שלא לפרסום לעורכי העיתונים שנכללו בפורום זה (עורך העולם הזה אורי אבנרי וכמוהו ישראל אלדד לא השתייכו לוועדה על פי החלטה מגבוה). מכאן הטענה שמרבית כלי התקשורת בארץ לא מילאו באותן שנים את ייעודם כמשקיפים ביקורתיים של המדינה ומנגנוניה. אורי אבנרי טען שעיתונו הוא 'נביא אמת', ואילו כלי התקשורת האחרים בארץ הם בחזקת 'נביאי שקר עושי דבר השליט'.¹⁹

מנגד, מחקרים אחרים מצביעים על כך שבתקשורת הישראלית - המפלגתית והבלתי תלויה כאחד - היו עוד בראשית דרכה כותבים עצמאיים רבים שהקיפו על סטנדרטים עיתונאיים מקצועיים, ולעתים תכופות התקיים בה דיון פלורליסטי וביקורתי בעניינים שקשורים לבניין המדינה החדשה ולעיצוב דרכה וזהותה. כך לדוגמה, עיתון הארץ מיצב את עצמו כקול אופוזיציוני ברבים מנושאי הליבה

האשליה, עמ' 194-195, 222-223, 236-237.

17 מן, המנהיג והתקשורת, עמ' 14-15.

18 אורית רוזין, 'המדינאי, העורך והעיתון: בן-גוריון, שוקן ועיתון "הארץ"', ישראל, 10 (2006), עמ' 36.

19 אראל, 'בלי מורא בלי משוא פנים', עמ' 7-2; מן, המנהיג והתקשורת, עמ' 14; Oren Meyers, 'Israeli Journalists as an Interpretative Memory Community: The Case Study of "Haolam Hazeh"', Ph.D. Dissertation, University of Pennsylvania, Philadelphia 2003, pp. 4, 65-68, 72.

שעמדו על הפרק באותן שנים (פעולות התגמול, מדיניות קליטת העלייה, הקמת עיירות הפיתוח ועוד), בהדגישו כי ביקורת על פעולות השלטון היא ממשימותיה החשובות של העיתונות וכי אין להסתיר מהקוראים 'אמיתות לא נעימות'.²⁰ ביקורת על גורמים ומערכות ממסדיות נמתחה מפעם לפעם גם בעיתונים שזוהו עם מפלגות שהשתייכו לקואליציה השלטונית: עיתון דבר, שנחשב באותן שנים מי שנשלט שליטה הדוקה בידי מפא"י, פרסם לעתים מידע לא מחמיא על אודות גילויי שחיתות בקרב פקידי ממשלה והסתדרות, וביקר את תפקודו הלקוי של השירות הממשלתי לאזרח. אמנם התנהלות זו עוררה תרעומת בקרב הגורמים שהואשמו באחריות למחדלים, אך הדבר לא מנע פרסומים נוספים מעין אלו באותם עיתונים.²¹ יצוין כי עמדת הממסד והתייחסותו לביקורת בקרב הציבור ובתקשורת היו מורכבות ובעלות סתירות לעתים: בן-גוריון, כנושא דגל הממלכתיות, הדגיש את החשיבות של חופש הביטוי והביקורת במשטר דמוקרטי ואת הזכות השמורה לכל אזרח, עיתונאי ואינטלקטואל להתבטא ב'חירות גמורה', ללא חשש מפיקוח או התנכלות מצד השלטון.²² מנגד, הממסד ראה בתקשורת כלי שבכוחו לסייע ולתרום רבות לתהליך בניין האומה ולהטמעת ערכים ממלכתיים ולאומיים בחברה המתגבשת. מכאן מאמציו לגייסה לטובת האינטרס הציבורי הכללי, וכן דרישתו לגילוי 'אחריות לאומית' בסיקור המתרחש.²³ על כן כספי ולימור, בספרם המתווכים: **אמצעי התקשורת בישראל 1948-1990** (1992), מציגים מודל מעורב לתיאור יחסי הממסד השלטוני והתקשורת הישראלית באותן שנים: חופש העיתונות נשמר וניתנה נגישות למידע בתחומים רבים, כפוף למגבלות של צנזורה ביטחונית; בתמורה נדרשה התקשורת לגישה אחראית ותומכת בעניינים רגישים ולהתגייסות פטריוטית לאומית במצבי משבר.²⁴

תיאור זה מלמד כי הביקורת והמחאה בזירה הפוליטית ובמרחב התקשורתי והציבורי הישראלי באותן שנים לא נועדו לערער את המודל הפוליטי-אזרחי

- 20 רוזין, 'המדינאי, העורך והעיתון' (לעיל הערה 18), עמ' 10.
- 21 מן, **המנהיג והתקשורת**, עמ' 15, 45-47, 309; אורית רוזין, "קול העם" - דיוקנו של מאבק, בתוך: מיכאל בירנהק (עורך), **שקט מדבריים: התרבות המשפטית של חופש הביטוי בישראל**, אוניברסיטת תל-אביב, תל אביב 2006, עמ' 82-86; הנ"ל, 'המדינאי, העורך והעיתון' (לעיל הערה 18), עמ' 10-15.
- 22 אראל, 'בלי מורא בלי משוא פנים', עמ' 259-261; קבלו, שורת המתנדבים, עמ' 164-165.
- 23 מן, **המנהיג והתקשורת**, עמ' 31-36; רוזין, 'המדינאי, העורך והעיתון' (לעיל הערה 19), עמ' 9-6.
- 24 דן כספי ויחיאל לימור, **המתווכים: אמצעי התקשורת בישראל 1948-1990**, עם עובד, תל אביב 1992, עמ' 215-220.

המתהווה או לשנות אותו מיסודו, אלא לתקן בו עוולות וליקויים מתוך מניעים אידאליסטיים-פטריוטיים או דמוקרטיים-ליברליים.²⁵ כאמור, 'סולם' ו'העולם הזה' הציגו תפיסת עולם ומטרות פעולה שונות במהותן: חוג 'סולם' הוקם בתחילת שנת 1949 ביזמתו של ד"ר ישראל אלדד-שייב.²⁶ הוא ריכז סביבו כמה עשרות פעילים, רבים מהם יוצאי לח"י, וכן צעירים ובני נוער לאומיים. עיקר עיסוקם היה כתיבתו והפצתו של כתב עת רעיוני-ספורתי חודשי: **סֵלֶם למחשבת חרות ישראל** (בשנת 1956 התקבלה הצעתו של המשורר אורי צבי גרינברג להחליף בשם העיתון את המילה 'חרות' במילה 'מלכות' לשם הדגשת המסר). הגיליון הראשון ראה אור באפריל 1949, והאחרון - בספטמבר 1963. שמו של הפרסום נועד לבטא ולהפיץ את רעיון מלכות ישראל, המשלב את רכיבי הריבונות והעצמה, שהם תשתית הכרחית לבניין האומה והמדינה, עם החתירה להגשמת הייעוד והאידיאל הרוחני והמוסרי המצוי בעם. את מרבית תכניו האידאולוגיים-פוליטיים של העיתון כתב עורכו ישראל אלדד (מקצתם הובאו בשמו המלא, ובאחרים שימשו פסידונים שונים). כותבים בולטים נוספים היו ברוך נאדל,

- 25 מן, המנהיג והתקשורת, עמ' 67-68; אסף מצקין, קרוב מדי לקצה: סיפורה של השחיתות הישראלית, הקיבוץ המאוחד, בני ברק 2012, עמ' 182, 203-204; רוזין, 'המדינאי, העורך והעיתון' (לעיל הערה 18), עמ' 16-17.
- 26 ישראל אלדד-שייב (אלדד היה כינויו המחתרתי בלח"י) נולד ב-1910 באוקראינה. בצעירותו היה מראשי תנועת בית ד"ר בפולין. עם עלייתו לארץ ב-1941 הצטרף ללח"י ועסק בתחום האידאולוגיה והפובליציסטיקה. באותה עת אימץ את רעיון מלכות ישראל שהובא במסמך 'עיקרי התחייה' אשר גיבש מפקד לח"י אברהם שטרן ('אייר') בראשית 1941, והוצגו בו עקרונות אידאולוגיים ומדיניים ליישום לאחר סיום המאבק בבריטים ותחילת פרק 'האדנות והגאולה' בתולדות העם. מקור השפעה מרכזי נוסף עבורו היה המשורר אורי צבי גרינברג, שבשיריו הוא ראה 'נבואה' שיש לתרגמה לשפת המעשה. עם הקמת המדינה פעל אלדד במפלגת 'הלוחמים' של יוצאי לח"י למען קידום רעיונותיו. בוועידת המפלגה שנערכה במרס 1949 הוא הציג את חזונו, ששולבו בו חיים פוליטיים-ריבוניים ב'מלכות ישראל' וטיפולם ויישומם של ערכי התרבות והרוח שבמורשת ישראל. נאומו התבסס על מוטיב 'סולם יעקב' מתיאור חלום יעקב בספר בראשית, וכלל סולם מוצב ארצה, ראשו בשמים ומלאכי אלוהים עולים ויורדים בו. בכך ביקש אלדד לבטא את תפיסתו, הבנויה על בסיס חומרי ומעשי, ובשליביה הגבוהים יותר היא רוחנית-אידאית. בתכניתו של אלדד תמכו 19 צירים בלבד (מתוך 87), והדבר הביא לפרישתו מהמפלגה עם קבוצת תומכים ולהחלטתו לייסד חוג רעיוני-פוליטי בשם 'סולם' שימשיך להיאבק למען מימוש הרעיון והחזון. זאב איבינסקי, לח"י - צבת ראשונה: עיונים בנפתולי תקופה ודרך, הוצאת יאיר, תל אביב 2003, עמ' 508-509; אמיקל-ייבין, סמבטיון, עמ' 30-33, 43-45, 82-85, 160-165, 226-227; פלד, 'כתב העת "סולם למחשבת מלכות ישראל"', עמ' 65-76, 103-109, 156-157, 220-221.

ההושע-השל ייבין, אליהו עמיקם, מרדכי שלו, פנחס הלר וגאולה כהן - מרביתם יוצאי לח". המשורר אורי צבי גרינברג שהיה מוכר בעמדותיו הלאומיות המוצקות, נהג לפרסם בו משיירי. סגנון הכתיבה בסלם נטה לעולם ההגות והספרות, ולא למישור העיתונאי היום-יומי (רק לעתים נדירות הובאו בו לדוגמה פרסומות מסחריות). המידע החדשותי היה מועט, ומרבית המאמרים וטורי הדעה יחדו לנושאים אקטואליים. לצד הוצאת העיתון קיים 'סולם' במועדונים שהוקמו בתל אביב ובירושלים מפגשים ודיונים אידאולוגיים קבועים; אלה יחדו בעיקר ללימוד ולהעמקה בעמדות האידאולוגיות והפוליטיות שבאו לידי ביטוי בעיתון (יצוין כי חברי החוג לא נמנו עם כותבי העיתון שהיו למעשה מדריכהם, ובראשם אלדד). 'סולם' תקף בעקיבות ובבוטות את דמותה ואת אופייה של המדינה 'הבן-גוריונית', על שמשטרה 'מושחת, רקוב ומנוון'; הוא הטיל ספק בשרידותה של המדינה לאורך ימים, זולת אם יתרחש בה שינוי פוליטי וערכי יסודי בחתירה ליישום רעיון מלכות ישראל, שהוצב כאמור במרכז הכתיבה והעשייה.²⁷

את השבועון העולם הזה יסד בשנת 1937 העיתונאי אורי קיסרי (בתחילה הוא נקרא **תשע בערב**, וב-1946 שונה שמו ל**העולם הזה**). בעיתון פורסמו קטעי ספרות, הומור וקטירה לצד מידע חדשותי בענייני בידור ואפנה. במלחמת העולם השנייה ובשנים שלאחר מכן פחתה תפוצתו, והוא הועמד למכירה.²⁸ באפריל 1950 רכשו את העיתון אורי אבנרי ושולם כהן, שסיימו את שירותם הצבאי חודשים אחדים קודם לכן.²⁹ אבנרי התמנה לעורך העיתון, וכהן שימש אחראי המערכת.³⁰ עם חילופי

27 אמיקלייבין, **סמבטיון**, עמ' 168-175, 181; דסקל, 'התנהגות אופוזיציונית חוץ-פרלמנטרית בראשית המדינה', עמ' 75-66; פלח, 'כתב העת 'סולם' למחשבת מלכות ישראל', עמ' 107-106, 110-112, 119, 130-124.

28 קיסרי שקל תחילה למכור את העיתון לגרשום שוקן או לעזריאל קרילבך, שהציעו סכומים גבוהים יותר, אך בסופו של דבר בחר באבנרי בשל כישוריו העיתונאיים הגבוהים. לורד, **רצה בין ידידים**, עמ' 10-13.

29 לורד, **רצה בין ידידים**, עמ' 8-11; מרדכי נאור, **רבנות העיתונות: פרקים בקורות התקשורת הכתובה בארץ**, משרד הביטחון - ההוצאה לאור, תל אביב 2004, עמ' 160-161; Meyers, 'Israeli Journalists as an Interpretative Memory Community', pp. 100-103.

30 אורי אבנרי (שמו המקורי הלמוט יוסף אוסטרמן) נולד ב-1923 בגרמניה. עם עליית הנאצים עלתה משפחתו לארץ והתגוררה בתל אביב. בצעירותו זוהה עם המחנה הרואיזוניסטי ואף השתייך לאצ"ל לפרק זמן. לימים פרסם מאמרים בכתיבת עת בעלי גוון רואיזוניסטי (החברה, **במאבק**), שביטאו לא אחת אהדה לעצמה ולהישגים של הדיקטטורות באירופה, לרבות גרמניה הנאצית, עד היוודע ממדי השואה של יהדות אירופה. במלחמת העצמאות התגייס אבנרי לסיירת שועלי שמשון של גבעתי והשתתף בקרבות בנגב עד פציעתו. אירועי המלחמה השפיעו על תפיסת עולמו בדבר דמותה הראויה של המדינה שקמה.

הבעלים שונה סגנונו של השבועון, והוא נעשה פלטפורמה לעמדותיהם הלוחמניות והאנטי־ממסדיות של כותביו. אבנרי ייחס לעיתון 'תפקיד היסטורי' בהצבת חלופה כוללת לתפיסות היסוד האידאולוגיות, הסוציו־פוליטיות והתרבותיות המתגבשות במדינה החדשה, ובכך מיצב את העולם הזה כנושא הדגל המרכזי של העיתונות האלטרנטיבית והביקורתית בארץ באותן שנים. הדבר ניכר בכתבות התחקיר והחשיפה הרבות שפרסם העיתון על אודות תפקודם הלקוי ומחדליהם של אישים וגופים שלטוניים וממסדיים שונים, 'בלי מורא ומשוא פנים' (דוגמת סדרת הכתבות שפרסם העיתון בשנת 1955 על אודות התנהלותה הבלתי תקינה של עיריית חיפה בראשותו של אבא חושי שהיה דמות מרכזית במפא"י; התגייסותו למאבק הציבורי שניהל ארגון שורת המתנדבים, נגד עמוס בן־גוריון ששימש סגן מפכ"ל המשטרה, עקב טענות לשחיתות מצדו, ועוד). מאמרי המערכת וטורי הדעה הציגו במרבית המקרים עמדות רדיקליות ולא מקובלות בציבור הישראלי באותה עת בתחום המדיני, הביטחוני והחברתי־כלכלי וקראו תיגר על האתוס השלטוני הממלכתי של בן־גוריון ומפא"י (על כך נוספו כתבות וטורים שיוחדו לנושאים קליילים יותר כמו בידור, אפנה ורכילות, ואף להצגת תמונות חושפניות של דוגמניות ונערות זוהר שבגללן תויג העיתון בידי מתנגדיו 'זול' ו'פורנוגרפי').³¹ אופיו החרגי והלא מקובל

בשנים שלאחר המלחמה פרסם את חוויותיו בשני ספרים; אלה עוררו תהודה. בספר **בשדות פלשת** (1949) הציג בחיוב ובהערכה את הלוחמים, את מסירותם ואת מוסריותם. ובספר **הצד השני של המטבע**, שיצא לאור שנה לאחר מכן, הדגיש מנגד את המוות ואת השכול במלחמה ותיאר מעשי רצח, אונס וביזה שביצעו לטענתו הלוחמים. בעקבות זאת חל שינוי לרעה בהתייחסות הממסד והציבור כלפי אבנרי, והוא זוהה כמי שמבקר בחריפות את הסדר השלטוני־פוליטי וקורא עליו תיגר. ניצה אראל, "העולם הזה" כצומת תרבותי־פוליטי בזירה הציבורית של ישראל 1965-1950, עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל־אביב, תל אביב 2002, עמ' 24, 63-66; הנ"ל, 'בלי מורא בלי משוא פנים', עמ' 11-21, 48-52; לורד, **רצח בין ידידים**, עמ' 8, 18-21, 26-28. שלום כהן, שותפו של אבנרי להוצאת העיתון, נולד ב־1926 בעיראק. עסק בארגון תאים מחתרתיים של תנועת השומר הצעיר במצרים, ובשנות הארבעים עלה לארץ והיה ממקימי קיבוץ נחשונים. במלחמת העצמאות שירת בשועלי שמשון, ושם הכיר את אבנרי. ההיכרות הביאה להחלטתם לרכוש את העולם הזה. לימים התגלעו חילוקי דעות עמוקים בין השניים, ודרכם המשותפת הסתיימה בראשית שנות השבעים. אראל, "העולם הזה" כצומת תרבותי־פוליטי בזירה הציבורית של ישראל 1965-1950, עמ' 283; שלום כהן, **העולם הזה**, טפחות, תל אביב 1972, עמ' 20-22, 215-216.

31 אבנרי ביקש שהעולם הזה יאמץ את דפוסי עבודתם וסגנונם של עיתוני 'הגל החדש' שהחלו לראות אור באותן שנים במערב אירופה ובארצות הברית, דוגמת השבועון הגרמני **דר שפיגל וטיים** מגזין האמריקני. אראל, "העולם הזה" כצומת תרבותי־פוליטי בזירה הציבורית של ישראל 1965-1950, עמ' 297-298; הנ"ל, 'בלי מורא בלי משוא פנים',

של העולם הזה במפת העיתונות הישראלית באותן שנים התבטא גם בשפתו הגלויה, הישירה ו'הצבעונית' (ולדעת מתנגדיו - הבוטה והפרובוקטיבית), לצד שימוש בחידושי לשון פופולריים.³²

מצב המחקר

כמה מחקרים (מרביתם מהשנים האחרונות) עסקו בצדדים ובהיבטים שונים בגישות הרעיוניות ובתפיסות העולם שהנחו את 'סולם' ו'העולם הזה': עבודת המוסמך של אברהם דסקל משנת 1990 ('התנהגות אופוזיציונית חוץ-פרלמנטרית בראשית המדינה: "ברית הקנאים" ו"מלכות ישראל"'), שהוא ערך בה השוואה בין תפיסותיהן ופעילותן של שתי ההתארגנויות המחתרתיות שקמו בתחילת שנות החמישים, תיארה תיאור ממצה וברור את הרעיונות ואת המסרים הקיצוניים המרכזיים שהתפתחו ב'סולם' והובילו להקמתה ופעילותה של מחתרת מלכות ישראל. עבודת הדוקטור של ברוך פלח משנת 2010 ('כתב העת "סולם למחשבת מלכות ישראל" - בין פואטיקה לפוליטיקה') עוסקת בהרחבה בהתפתחות הגותו האידאולוגית והפוליטית של ישראל אלדד ובמקורות ההשפעה עליו (היהודיים בעיקר), אולם מרביתה מתמקדת במאפייניו הספרותיים וההגותיים של כתב העת (המחקר נכתב בחוג לספרות עברית באוניברסיטת בר אילן). מסקנתו החד-משמעית היא שאלדד ומקורביו (ובהם גם אב"א אחימאיר, שהכותב ראה בו את הוגה הדעות המשיחי הראשון בהיסטוריה המודרנית של עם ישראל) ביטאו גישה מיסטית ואף 'קבלית', שהיא המשך לרעיון ולתקווה המשיחיים היהודיים כל הדורות (למן הקנאים ובר כוכבא עד התנועות המשיחיות והמקובלים היהודים בימי הביניים). לפיכך רעיון מלכות ישראל אינו מבטא מחשבה פוליטית ראלית, אלא יש לראות בו חזון דתי ונבואי אוטופי; עמדה זו מנוגדת למחקרים ולפרסומים אחרים בנושא, המדגישים את החשיבה ואת האמונה 'הראליות' שעמדו בבסיס הרעיון. חיבורה הביוגרפי-היסטורי של עדה אמיכל-ייבין מ-1995 (סמבטיון: ביוגרפיה של ד"ר ישראל אלדד) סקר את שלבי העיצוב וההתפתחות של השקפת עולמו בשנות פעילותו

עמ' 312; לורד, רצה בין ידידים, עמ' 108.

32 אראל, "העולם הזה" כצומת תרבותי-פוליטי בזירה הציבורית של ישראל 1950-1965, עמ' 286, 292-293; הנ"ל, 'בלי מורא בלי משוא פנים', עמ' 2-3, 306-307; יורן, 'העולם הזה' (לעיל הערה 9), עמ' 137; Meyers, 'Israeli Journalists as an Interpretative Memory Community', pp. 100-103; Oren Meyers, 'Contextualizing Alternative Journalism: Haolam Hazeh and the Birth of Critical Israeli News Making', *Journalism Studies*, 9, 3 (2008), pp. 382-383.

האידיאולוגית והציבורית. בכתבתו של חיבור זה הסתייעה הכותבת באלדד, ועל כן יש בו חומרים אותנטיים רבים. ומנגד, ניכרת בו האהדה לאלדד ולרעיונותיו, ובכך נפגע במידת־מה ערכו המחקרי. עוד ביוגרפיה שמסייעת להכרת חוג 'סולם' ועולמו הפנימי כתב בשנת 2008 יעקב חרותי (אמת אחת ולא שתיים). חרותי, איש לח" וממקורביו של אלדד, היה מאנשי השטח המרכזיים בחוג ומי שיום את הקמתה של מחתרת מלכות ישראל; מטבע הדברים גם חיבור זה מציג את ההתרחשויות מנקודת המבט של כותבו ואגב הבעת עמדותיו הסובייקטיביות. עוד ביוגרפיה אישית שמתייחסת לחוג 'סולם' בתקופה שקדמה לרצח קסטנר וכן להתארגנות החשאית בעניין הרצח, יצאה לאור בשנת 2014 (שמיתכת טלאים). מחברה הוא זאב אקשטיין (שהשתתף ברצח קסטנר ונדון למאסר עולם, אך זכה כעבור שנים מספר בחנינה עם שאר הנאשמים).

המחקרים הנוספים המספקים מידע חשוב על אלדד ועל תפיסותיו עד הקמת 'סולם' הם ספרו של יוסף הלר מ־1989 (לח"י: אידיאולוגיה ופוליטיקה 1940-1949), המציג את דרכו הרעיונית בתקופת המחתרת ועם המעבר ל'מפלגת הלוחמים'; וספרו של זאב איבינסקי מ־2003 (לח"י - צבת ראשונה: עיונים בנפתולי תקופה ודרך), המתיחס בביקורתיות לעמדותיו הקיצוניות באותן שנים ומביע תמיכה בדחיקתו של אלדד ממוקדי ההשפעה במחתרת ובמפלגה. כן ראויים לציון מאמריו של ניר קידר (הממלכתיות הרפובליקנית של שופטי בג"ץ ושל בן־גוריון: חזרה לבג"ץ 144/50 שייב נגד שר הביטחון), עיונים בתקומת ישראל (2004); ו'על הפורמליזם המחנך של בית המשפט העליון המוקדם: עיון מחודש בפסקי הדין בפרשות בז'ראנו ושייב', מחקרי משפט (תשס"ו), הבוחנים מזווית משפטית ואזרחית־שלטונית את התייחסותם של השלטון ושל גורמי הממסד כלפי אלדד בראשית שנות החמישים, בשל זיהויו כפובליציסט פוליטי המפיץ תכנים מסיתים ומתסיסים בציבור הרחב. העולם הזה ואורי אבנרי זכו למחקר מקיף וממצה יותר: ניצה אראל בוחנת בהרחבה - בדוקטורט שכתבה בשנת 2002 ("העולם הזה" כצומת תרבותי־פוליטי בזירה הציבורית של ישראל 1950 - 1965), ובספרה מתשס"ו ('בלי מורא בלי משוא פנים': אורי אבנרי והעולם הזה), את הדרך העיתונאית החדשנית והאנטי־ממסדית של העיתון ושל עורכו ואת העמדות הביקורתיות שלו במגוון נושאים ותחומים (דפוס הממשל והשלטון; שחיתות ציבורית ופוליטית; אופייה של החברה האזרחית ופגמיה; יחסי דת ומדינה; מדיניות חוץ וביטחון ועוד). במחקרה היא מתייחסת גם לתפקידו של העולם הזה ולאופן השפעתו על השיח התקשורתית והציבורי בארץ, אך כמעט לא נעשה ניסיון להבין ולנתח בראייה כוללת את תפיסת עולמם של אבנרי והעולם הזה באותן שנים. הדוקטורט של אורן מיריס מ־2003 (Israeli Journalists as an Interpretative Memory) וסדרת המאמרים "Haolam Haze" (Community: The Case Study of

‘Contextualizing Alternative Journalism: Haolam Hazeh and the Birth of Critical Israeli News Making’ [2008]
‘Expanding the Scope of Paradigmatic Research in Journalism Studies: The Case of Early Mainstream Israeli Journalism and its Discontents’ [2011]
הראשון של עיתונות אלטרנטיבית, ביקורתית וחוקרת בתקשורת הישראלית ומה היו תרומתו והשפעתו הסוציולוגית והתרבותית. מחקריו מתמקדים בעיקר בפן התקשורתי והעיתונאי של העולם הזה, והרכיב הרעיוני והפוליטי זוכה לדיון מצומצם בלבד. מחקרו העיתונאי-ביוגרפי של אמנון לורד מ-2010 (רצח בין ידידים: אורי אבנרי – סיפור מלחמה פוליטי), מתאר כיצד השפיעו אירועים אישיים וציבוריים שונים לאורך ציר הזמן על תפיסת עולמו של אבנרי ועל דרכו העיתונאית-פובליציסטית. כותבו מציין כי אין כוונתו להציג תמונה אובייקטיבית של אבנרי, שהוא ראה בו יריב פוליטי מר אך מוערך. אמנם ספרו האוטוביוגרפי של אורי אבנרי שיצא לאור בראשית שנת 2014 (אופטימי), אינו מחקר אקדמי, אך הוא מספק הסברים ותובנות מכלי ראשון לעמדות, לתפיסות וליזמות שהוא הציג במרוצת השנים, ובכלל זה בתפקידו כעורך העולם הזה בשנות החמישים (הכרך הראשון שפורסם עוסק באירועים אשר התרחשו עד ראשית שנות השישים). מחקרו העדכני של רפאל מן מ-2013 (המנהיג והתקשורת: דוד בן-גוריון והמאבק על המרחב הציבורי, 1948-1963) בוחן את גישתו של בן-גוריון כראש ממשלה ואת שיקוליו בנוגע לתקשורת הישראלית, למקומה ולתפקידה; כך מתוארות בהרחבה גישתם העוינת של בן-גוריון ושל גורמי הממסד האחרים כלפי העולם הזה (השבועון המסוים) וכלפי עורכו, אבנרי, התגובות ודרכי ההתמודדות אתם. יצוין כי המחקר אינו עוסק ביחסו של בן-גוריון ובמהלכיו כלפי ‘סולם’ ואלדד.

‘מלכות ישראל’ ו‘המרחב השמי’ כשתי תפיסות עולם אלטרנטיביות לעמדה הממסדית בשנות החמישים

שלבי הגיבוש והפיתוח

רעיון מלכות ישראל, שניצב במרכז העשייה של חוג ‘סולם’, והתכנית המרחב השמי של ‘העולם הזה’, ניתנו בגרסתם הסופית והמעודכנת רק במחצית השנייה של שנות החמישים כמענה להתפתחויות ולתהליכים השליליים וההרסניים מבחינת שתי הקבוצות שהתרחשו במדינה מרגע הקמתה. אולם עיצובן וגיבושן של תפיסות אלו החלו עוד בשנות הארבעים כחלופה לעמדה הציונית המוכרת בדבר הקמתה של מדינה יהודית עצמאית בגבולות מוכרים, שנבעה ממנה הסכמה לחלוקת הריבונות

בארץ ישראל המנדטורית (בהתאם לתכנית בילטמור ולהחלטת החלוקה). ישראל אלדד החל לעסוק בהתמדה ברעיון מלכות ישראל עם גיוסו ללח"י ב'1941. בפגישותיו עם מפקד הארגון אברהם שטרן ('איר') הוא הציג בפניו את מסמך 'עיקרי התחייה' שגיבש, ובו העקרונות האידאולוגיים והמדיניים שינחו את לח"י בתום המאבק בשלטון הבריטי וסילוקו מהארץ. אמירות וביטויים שהובאו במסמך כמו: 'זכותו המוחלטת של העם במכורתו'; 'תחיית האומה התלויה בתקומת המלכות'; 'חידוש האדנות העברית על הארץ הגאולה' - שבו את לבו של אלדד.³³ רעיונות אלו עמדו בניגוד לחשיבה הציונית המקובלת (ובכלל זה הרוויזיוניסטית), שלפיה העם היהודי זכאי למדינה בשל האנטישמיות הגוברת ועקב היותו מיעוט נרדף הנתון בסכנת השמדה. על פי מסמך 'עיקרי התחייה' ורעיון מלכות ישראל, זכותו הלאומית של העם היהודי נובעת מזכאותו ומרצונו החופשי לחירות מדינית מלאה ולמימוש תרבותי ורוחני, שהשגתם אפשרית רק בארץ ישראל.³⁴ מבחינתו של אלדד, הרכיב המהותי ביותר במסמך היה העברת נקודת הכובד האידאית מפתרון 'בעיית היהודים' (בהתאם לציונות ההרצליאנית) לגאולת הארץ מתוקף רצונו וזכותו הסוברנית של עם ישראל.³⁵ אלדד ראה ב'עיקרי התחייה' מסמך עקרונות ומפת דרכים לכלל התנועה הציונית ולא לאנשי לח"י בלבד, ולכן הפירושים וההרחבות אותן הוסיף למסמך נועדו להבהיר 'לציבור העברי' את כוונותיו ולהעמיקן. מקור השפעה חשוב נוסף על אלדד בעניין זה, היה המשורר אורי צבי גרינברג שהמונח 'מלכות' קיבל מקום רב ביצירותיו למן סוף שנות

33 הוגה הדעות הראשון במחנה הרוויזיוניסטי ה'מקסימליסטי', שרעיון מלכות ישראל עמד במרכז תפיסת עולמו, היה אב"א אחימאיר; הוא הנהיג בתחילת שנות השלושים את 'ברית הבריונים' עם המשורר אורי צבי גרינברג, עם הסופר יהושע ייבין ועם אחרים. אחימאיר טען שמטרת הציונות היא הקמת מלכות ישראל: ישות מדינית עצמאית בעלת עצמה ונוכחות אוורית, ואין להסתפק בהגדרה מצומצמת של בית לאומי. עוד רכיב בולט בתפיסתו היה נחיצותה של פעילות מהפכנית אלימה ועקובה מדם כדי להשיג את המטרות הלאומיות. שאול חורב, אקטיביסט ופורץ דרך: השקפת עולמו ומקומו האידאולוגי של אבא אחימאיר, דוכיפת, חיפה 2010, עמ' 59-61, 90-91, 123-125; פלח, 'כתב העת "סלם" למחשבת מלכות ישראל"', עמ' 25-30.

34 אמיקלייבין, סמבטיון, עמ' 83-84; פלח, 'כתב העת "סלם" למחשבת מלכות ישראל"', עמ' 88-100, 106-107.

35 מוטיב זה הודגש גם בכתיבתו של הסופר מיכה יוסף ברדיצ'בסקי, שהיה מקור השראה לאלדד גם בשל המוטיבים הרבים מתורתו הפילוסופית של פרידריך ניטשה, שאלדד העריצו, וששולבו גם בכתבי ברדיצ'בסקי, כמו הרצון היהודי לחיים ועצמה. דוד אוחנה, לא כנענים, לא צלבנים: מקורות המיתולוגיה הישראלית, מכון שלום הרטמן, ירושלים 2008, עמ' 70-73.

העשרים (שהיו תקופת משבר במפעל הציוני, דוגמת חזרתם של מקצת אנשי גדוד העבודה לרוסיה). בדרך זו ביקש אלדד לעודד את אנשי היישוב ולשכנעם שהמטרה אינה הקמת ישות מדינית עצמאית בלבד, אלא בנייה של אומה ישראלית חדשה בעלת חזון רעיוני ורוחני רחב.³⁶

פרשנותו של אלדד ל'עיקרי התחייה', שהוא ביקש לקדם ולהפיץ אותה (בסדרת מאמרים שפרסם בביטאון לח"י החזית) לאחר נפילתו של 'איר', טענה שבמקורות היהודיים אין כל רמז למונח 'מדינה', ואילו 'מלכות' מבטאת את נשמת האומה בשל תכונות השלטון והמצוינות הקיימות בעם עוד מתקופת התנ"ך (יוסף במצרים, משה רבנו, מלכות דוד ושלמה) עד ימינו (אישים דוגמת שפינוזה, היינה וטרופקי). מכאן שאין לראות בעם היהודי ציבור של 'פליטים אומללים', כפי שמשמע מהפוליטיקה הציונית.³⁷ במישור התרבותי והרוחני יש לשאוף לחידוש דמותו של העברי הקדמון, שתעניק תוקף ועצמה ל'מלכות' המוקמת. גישתו המרחיבה של אלדד נדחתה תחילה בידי 'איר', ולאחר מכן גם בידי חברי הנהגת לח"י שתפסו את מקומו (יצחק שמיר ונתן ילין מור), עקב אופייה הפילוסופי והיותה רוויה פתוס אידאולוגי ומהפכני. ראשי הארגון טענו שיש להתרכז בלחימה בבריטים, ולא לעסוק ברעיונות מופשטים, ולכן פעלו לדחיקתו של אלדד לשולי ההנהגה.³⁸

אלדד התקדם שלב בגיבוש רעיון מלכות ישראל לאחר היציאה מהמחתרת והקמת המדינה; בכינוס ההכנה לוועידת מפלגת הלוחמים של יוצאי לח"י, שהתקיים במרס 1949 לאחר כישלונה היחסי של המפלגה בבחירות לכנסת הראשונה (היא זכתה בהן במושב אחד), הציג אלדד חזון פוליטי-אידאולוגי שכותרתו 'סולמו של יעקב אבינו' (על בסיס המסופר בספר בראשית על אודות יעקב אבינו, שבעת מסעו לחרן ראה בחלמו סולם מוצב על הארץ, ראשו בשמים ומלאכי אלוהים עולים ויורדים בו).³⁹ אלדד טען כי בשלב הראשון יש לרכז את משאביה החומריים והרעיוניים של

36 אמיקל-ייבין, סמבטיון, עמ' 226-227; פלח, 'כתב העת "סלם למחשבת מלכות ישראל"', עמ' 156-157, 162; אניטה שפירא, חרב היונה: הציונות והכוח 1881-1948, עם עובד, תל אביב 1992, עמ' 207-208.

37 'עיקרי התחייה' של 'איר' וחיבורו המרחיב של אלדד נכתבו בתקופה קשה ליישוב - בעיצומה של מלחמת העולם השנייה והתקדמות הכוחות הנאציים בפיקודו של רומל לגבולות הארץ - ומכאן רצונם לנסוך אופטימיות ותקווה. אוחנה, לא כנענים, לא צלבנים, עמ' 76.

38 שם, עמ' 77; איבינסקי, לח"י - צבת ראשונה, עמ' 451, 509; אמיקל-ייבין, סמבטיון, עמ' 82-85, 91; יוסף היר, לח"י: אידיאולוגיה ופוליטיקה 1940-1949, מרכז זלמן שזר, ירושלים 1989, עמ' 137-139; פלח, 'כתב העת "סלם למחשבת מלכות ישראל"', עמ' 103-104.

39 את מפלגת הלוחמים הקימו יוצאי לח"י לקראת הבחירות לכנסת הראשונה (ינואר 1949),

המדינה החדשה לכינון מרכז ריבוני איתן ועצמתי מבחינה צבאית, כלכלית וחברתית. בעקבותיו תתאפשר השגת השלב השני והחשוב ב'מלכות', והוא הצבת סולם ערכים ואידאות שהעם יטפס בשלביו מתוך שיבה למקורות, לסמלים ולרעיונות המצויים במורשת ישראל. בדבריו הוא גם נדרש לראשונה לטריטוריה שתוקם בה 'המלכות' - הוא קרא להפלת המשטרים במדינות הערביות השכנות, שתאפשר את השגת 'השטחים הגדולים' הנחוצים למימוש הכוחות הגלומים בעם.⁴⁰ גישתו של אלדד זכתה להסכמה מועטה בלבד בשורות המפלגה, ולכן הוא פרש מיד משורותיה עם קבוצת תומכים, ופנה להקמת כתב עת וחוג רעיוני עצמאי.⁴¹

גם תפיסת המרחב השמי של אורי אבנרי נוצרה לפני הקמת המדינה: היא קיבלה ביטוי בחוברת **מלחמה או שלום במרחב השמי** שפרסם אבנרי באוקטובר 1947 (ונכתבה לדבריו לאחר התייעצות עם אנשים נוספים, ובהם אליהו נאוי, יושב ראש אגודת הסטודנטים בבית הספר למשפט וכלכלה באוניברסיטת תל-אביב באותה העת, שנודע כמומחה לעולם הערבי. לימים ראש עיריית באר שבע).⁴² במסמך נקבע שהתנועה הציונית פועלת במרחב ככוח אימפריאליסטי אירופי שאינו מכיר את הצרכים ואת הרצונות לא של האוכלוסייה הערבית המקומית ולא של העמים הערבים השכנים, ואינו מתחשב בהם. במקום זאת היה על הציונות להגדיר את עצמה כתנועת שחרור של עם אסיאתי השב למולדתו

כחלק מהסכמתם להפסקה מוחלטת של פעילותם המחתרנית (שביטוייה האחרון היה רצח המתווך השוודי ברנדוט בספטמבר 1948) ומעבר לפעילות פוליטית גלגית. בראש הרשימה הוצבו נתן ילין-מור ומתתיהו שמואלביץ', שהיו נתונים במעצר באשמת פעילות טרור. הרשימה זכתה למנדט אחד, ועקב כך קיבלו השניים חנינה ושחרור ממעצרם. אמיקל-ייבין, **סמבטיון**, עמ' 157-158; הלר, לח"י, עמ' 482-483; פלח, 'כתב העת "סולם למחשבת מלכות ישראל"', עמ' 72.

40 ישראל אלדד, **הגיונות ישראל**, הוצאת המדרשה הלאומית והוצאת 'איר', תל אביב 1988, עמ' 11-12; הלר, לח"י, עמ' 485-487, 495-496, 499; פלח, 'כתב העת "סולם למחשבת מלכות ישראל"', עמ' 72-76; ישראל שייב, 'סולמו של יעקב אבינו - הרצאה בכינוס "הלוחמים" על הנושא יסודות הלאומיות שלנו', ארכיון מדינת ישראל, אלדד, תש"ט, עמ' א-ב, ד.

41 הלר, לח"י, עמ' 499-500; פלח, 'כתב העת "סולם למחשבת מלכות ישראל"', עמ' 77-73.

42 לדברי יעקב שביט, אבנרי אימץ את המונח 'מרחב' מרעיון 'מרחב המחיה שטבע הגאוגרף הגרמני פרידריך ראצל במאה ה-19 ושימש לימים את התנועה הנאצית. אבנרי עצמו טוען כי בחר במילה התנ"כית 'מרחב', שמשמעותה 'שטח גדול ומרווח שביכולתו לספק את כלל הצרכים והשאיפות'. אורי אבנרי, **אופטימי**, ידיעות אחרונות, תל אביב 2014, עמ' 163; יעקב שביט, **מעברי עד כנעני**, דומינו, ירושלים 1984, עמ' 150.

ומבקש להנהיג את עמי האזור לשחרור לאומי מהכוחות האימפריאליסטיים.⁴³ הפרסום כוון בראש ובראשונה לבני הדור הצעיר שלהבדיל מאנשי העליות הוותיקות יהיו נכונים להגיע לכלל ההבנה כי בתנאים הקיימים אין מדינה קטנה במרחב השמי יכולה לקוות להגן על חרותה בכוחות עצמה וכי רק בכוחות משותפים מסוגלות ארצות המרחב לפתח את אוצרותיהן הטבעיים לטובתן, מבלי להשתעבד לאינטרסים כלכליים של מעצמות אימפריאליסטיות. 'העברי הצעיר' יהיה נכון גם ל'מהפכה נפשית' שתיצור 'הכרה קיבוצית חדשה' בדבר קיומה של 'מולדת משותפת', שכחלק ממנה יאומצו זהות ותודעה היסטוריות ותרבותיות 'על-לאומיות', שישלבו את מורשת התנ"ך העברית ואת היותה של ארץ ישראל חלק מהעולם השמי הקדום, על תרבותו וסמליו. בזהות ובתודעה אלו ייכללו יצירות קדומות וחדשות מהתרבות העברית, מעמי האזור הקדומים (בבלים, אשורים, כנענים ופניקים) ומהמרחב הערבי-מוסלמי.⁴⁴ עם זאת, המאבק לעצמאות לאומית יהודית בארץ ישראל הוא מאבק חשוב ומוצדק (לרבות הצורך בעלייה גדולה); בכך ייווצר מוקד צבאי וכלכלי-חברתי שיסייע ל'כוחות הלאומיים המתקדמים' בקרב העמים השכנים במאבקי השחרור שלהם, ויכוון אותם למטרה. היעד הסופי הוא איחוד פדרטיבי מוסכם (ולא כמהלך אימפריאליסטי כוחני) של עמי הסהר הפורה, שיהיו שחקן בעל מעמד ועצמה בזירה הבין-לאומית, שאינו כפוף לאינטרסים של מעצמות.⁴⁵ בדרך זו גם יימצא פתרון לסכסוך הדמים המתפתח בארץ באותה עת: שני העמים ישתחררו בצוותא מהאימפריאליזם הבריטי ויקימו מסגרת מדינית משותפת; זו תיישב את המחלוקת הטריטוריאלית ביניהם ואת סכנת המלחמה, ללא צורך בחלוקת הארץ.⁴⁶

שני הרעיונות האלטרנטיביים כללו רכיבים דומים: הצורך ב'ישואות' או 'עברית' ריבונית ועצמאית שתפגין עצמה אזורית; שאיפה לטריטוריה רחבה; וגיבוש זהות תרבותית שמבוססת על יצירה מקומית עתיקה וחדשה. אולם המטרה הסופית

43 אורי אבנרי, *מלחמה או שלום במרחב השמי*, המחלקה הפוליטית של ישראל הצעירה, תל אביב 1947, עמ' 5-8; הנ"ל, *אופטימי*, עמ' 164, 200-205.

44 אבנרי, *מלחמה או שלום במרחב השמי*, עמ' 10-11, 16-18.

45 שם, עמ' 21-24, 33-34; אראל, "העולם הזה" כצומת תרבותי-פוליטי בזירה הציבורית של ישראל 1950-1965, עמ' 38-41; הנ"ל, *בלי מורא בלי משוא פנים*, עמ' 28-31; לורד, *רצח בין ידידים*, עמ' 59-60; שביט, *מעברי עד כנעני*, עמ' 151.

46 אבנרי וקבוצתו ביקשו להאמין כי הנאמנות והאהבה למולדת המשותפת יוכלו לגבור על שאיפות לאומיות ודתיות צרות בשני העמים, אך במבט לאחור היו אלו תמימות רומנטית ואף 'אוריניטליסטית' ורעיונות שהקדימו את זמנם. אבנרי, *אופטימי*, עמ' 205-207.

של כל אחד מהם היתה שונה בתכלית. מורכבות זו אפיינה את שתי התפיסות ואת התומכים בהן גם לאחר הקמת המדינה.⁴⁷

שינויים והתאמות בראשית שנות החמישים

רעיון מלכות ישראל ותפיסת המרחב השמי קיבלו מקום מרכזי וחשוב בשנות הפעילות הראשונות של 'סולם' ו'העולם הזה', אך כל אחת מהקבוצות, ובפרט העומדים בראשן (אלדד ואבנרי), לא ראו בהן יעד מידי להשגה בשל מודעותם לקשיים ולאתגרים שעל המדינה החדשה להתמודד עמם. ראשי 'סולם' ציינו שבשלב זה 'אין מקום למעש' בעניין מלכות ישראל ואפשר להסתפק בחשיבה בדבר הדרוש תיקון, עקב המהלכים החשובים המתרחשים במדינה כמו קליטת העלייה הגדולה וביסוס שלטון ומנהל לאחר מלחמה קשה. עם זאת, אין לשכוח 'שמדינת ישראל עם כל הטוב שבה אינה "מלכות ישראל"'.⁴⁸ אולם עקב התגברות הלך הרוח הביקורתי והפסימי בקרב אנשי החוג, על רקע בעיות וליקויים שנתגלו לתפיסתם 'במדינה ה'בן גוריונית' הנשלטת בידי 'יסודות אנטי-ממלכתיים' ומשטרה 'רקוב ומנוון', היתה מלכות ישראל לפתרון היחיד והאוּלטימטיבי. יהושע השל ייבין (עיתונאי ופובליציסט רוויזיוניסטי שהיה חבר ב'ברית הבריונים' ולאחר מכן באצ"ל

47 בריאיון עם אורי אבנרי מ-2009 הוא הצביע על שלוש תנועות רעיוניות שפעלו באותן שנים ודגלו בהקמת מדינה חזקה ובעלת עצמות אזוריות - 'אנחנו האמנו שנקים מדינה שתהיה מרכז המרחב השמי. אנשי שייב האמינו במדינה שתשרע מהנילוס עד הפרת, ו'הכנענים האמינו בארץ הפרת'. לורד, *רצח בין ידידים*, עמ' 60. ראוי גם להצביע על ההבדלים בין תפיסת עולמם של אבנרי ואנשיו ובין זו של אנשי התנועה הכנענית שפעלה באותם עשורים והציגה תובנות ורעיונות דומים. אף שאבנרי הושפע בדרכים שונות מרעיונותיהם, הוא התנגד לדרישתם לניתוקה המוחלט של 'האומה העברית החדשה' מיהדות התפוצות, ואף ראה בעלייה מקור חשוב להגדלת הנוכחות והעצמה של היהודים בארץ. אבנרי לא הבין לדבריו את ההיגיון הפוליטי בויתור על מאגר אנושי חשוב שבניו יהיו בארץ 'עברים'. הכנענים דגלו בכינון קשרים ובריתות עם המיעוטים האתניים באזור, דוגמת הכורדים, הנוצרים והדרוזים, ואילו אבנרי ותומכיו ביקשו לקיים שותפות עם המדינות המרכזיות והחשובות במרחב. עוד הבדל: הכנענים עסקו בהגות רעיונית-תרבותית אליטיסטית, ואילו אבנרי חשב לדבריו במונחים פוליטיים וביקש להשיג תמיכה רחבה לזימתו. היחסים בין הקבוצות וראשיהן התאפיינו בעיונות ובזלזול הדדי; כך לדוגמה תקף יונתן רטוש, מראשי הכנענים, את הקמת הפעולה השמית של אבנרי ב-1958, והגדירה ניסיון לפשר ולהתאים גישה עקבית ושלמה למציאות העכשווית. אבנרי, *אופטימי*, עמ' 154-155; *אוחנה, לא כנענים, לא צלבנים*, עמ' 123; אראל, *בלי מורא בלי משוא פנים*, עמ' 275-277; לורד, *רצח בין ידידים*, עמ' 44-45; Meyers, 'Israeli Journalists as an Interpretative Memory Community', p. 98.

48 אלדד, 'למחשבת חרות ישראל', סלם, ב (סיוון תש"ט), עמ' 3.

ונמנה עם צוות הכותבים בסלם) טען לדוגמה שלאחר אלפי שנים של כיסופי גאולה אין להשלים עם הנצחת 'תכנית החלוקה' בידי השלטון ולהסתפק ב'מדינות'.⁴⁹ לפיכך אופי המשטר הנדרש להובלת מהלך מהפכני שאינו אפשרי בדמוקרטיה פרלמנטרית הוא: 'דיקטטורה של קבוצת אנשים בעלי חזון שאינם קשורים לשלטון המפלגות במדינה'. הנהגה זו תעמוד 'מעל אינטרסים מפלגתיים ומעמדות חברתיים', כך ציין אלדד במאמר שכתב.⁵⁰ למרות זאת, נמנע סלם מקריאת תיגר פומבית על השלטון המכהן בקבעו כי פעילות מחתרתית אינה יכולה למלא את תפקידי הממשלה והצבא.⁵¹ בכתב העת צוין כי ביצוע 'מהפכה עברית' דורש תחילה

49 אמיקל-יבין, סמבטיוו, עמ' 181; יהושע השל יבין, 'חבלי הרצון לשחרור והמדינה הגידמת', סלם, ח (כסלו תשי"ז), עמ' 8; שביט, 'משיחיות, אוטופיה ופסימיות' (לעיל הערה 2), עמ' 57-58, 71.

50 אלדד ידע שהמאמר יעורר ביקורת נוקבת, ולכן חלק גדול ממנו לנימוקים מדוע ראוי להתנתק מהדעות הקדומות הקיימות בציבור הישראלי בנוגע לדיקטטורה ולגבש עמדה כלפי צורת משטר זו על פי יתרונותיה וחסרונותיה הפורמליים והמבניים בלבד. גישתו היתה אקזיסטנציאלית בייסודה, ולפיה האחרייות לאידאולוגיה ולהחלטות שהמשטר מקבל מצויה בידי אנשים שיש לשפוט אותם על פי מעשיהם בלבד. שייב, 'צבא ההבלגה לישראל', סלם, יט (חשוון תשי"א), עמ' 6-7.

51 בו בזמן התגבשה הכרה בקרב חברים בחוג 'סולם', שרבים מהם השתתפו בעשייה המחתרתית של לח"י לפני הקמת המדינה, כי לצד הדיונים והבידורים הרעיוניים נדרשים גם מהלכים ופעולות שיהיו ברוח החזון האידאולוגי ויתרמו לקידומו. הרעיונות והתכנים הקיצוניים שקנו אחיזה ב'סולם' יצרו בסיס לשתי התארגנויות מחתרתיות אלימות, שחבריהן גויסו מקרב הפעילים בחוג והמקורבים לו: במאי 1953 נחשפה מחתרת מלכות ישראל (המוכרת גם כ'מחתרת צריפין') על שם הבסיס הצבאי שחבריה נשפטו בו), בהנהגתם של יעקב חרותי ושמעון בכר, שני יוצאי לח"י שהשתתפו בפעילות 'סולם'. חברי ההתארגנות (נעצרו יותר מ-20 פעילים ברמות שונות) פוצצו מטען חבלה בחצר בניין שגרירות רוסיה בתל אביב (פברואר 1953), בתגובה למהלכים הקשים שנקטו שלטונות ברית המועצות והגוש המזרחי נגד היהודים בתחומם (משפטי פראג ו'משפט הרופאים') ובמחאה עליהם, ולא זכו לדעתם לתגובה הולמת של ממשלת ישראל. מלבד זה, בתגובה לירי הצלפים הירדנים המתמשך בירושלים, ירו כמה חברי מחתרת מירושלים ירי נגדי לעבר חיילי הלגיון הירדני ב'קו התפר' העירוני. חברי ההתארגנות נשפטו לתקופות מאסר שונות, אך באפריל 1955 החליט בן-גוריון, בעקבות פנייתם של הרבנים הראשיים והמלצתו של ראש שירות הביטחון אז איסר הראל להקל את עונשם ולשחררם ממאסר. דסקל, *התנהגות אופוזיציונית*, עמ' 97-105, 130-132, 206-212; הראל, *ביטחון ודמוקרטיה*, עמ' 193-197; חרותי, *אמת אחת ולא שתיים*, עמ' 209-219; Ehud Sprinzak, *Brother against Brother: Violence and Extremism in Israeli Politics from Altalena to the Rabin Assassination*, Free Press, New York 1999, pp. 66-69.

גיבוש תורה מהפכנית יסודית ומושרשת וקביעת סולם שלבים ברור - 'אין לפעול מתוך אימפולסים או אינסטינקטים'.⁵²

גם תפיסת המרחב השמי הותאמה לנסיבות הקמתה של המדינה ולתנאים החדשים שנוצרו, מתוך הרצון להרחיב את התמיכה הציבורית בה. בפרק הסיום של ספרו **הצד השני של המטבע** (1950), יצא אבנרי נגד הגישה הבן-גוריונית שגרסה כי אפשר לקיים מדינה יהודית משגשגת גם אם היא מוקפת אויבים, ואין צורך לשלבה במרחב.⁵³ אבנרי טען מנגד שישאל כ'מדינת גטו אינה תכלית בפני עצמה [...] חלמנו על מציאות חדשה של יציאה למרחב'. המדינה במצבה הנוכחי חסרה יכולת קיום ושרידות לאורך זמן בשל תלותה במעצמות האימפריאליסטיות, ובראשן ארצות הברית.⁵⁴ מלבד זה, קליטת העלייה הגדולה מצריכה שיתוף פעולה אזורי בחומרי גלם, בתיעוש ובסחר. כינון 'שותפות שמית' יספק פתרון גם לבעיית הפליטים הפלסטינים ולערביי ישראל (שהיו אז נתונים לממשל צבאי), שאבנרי ראה בהן סכנה לאופייה הדמוקרטי-ליברלי של המדינה.⁵⁵

שינוי מהותי זה מצריך חילופי שלטון וכינון הנהגה חדשה, ייתכן כי אף בדרך מהפכנית, אך ב'העולם הזה' לא חרגו הדברים מן המישור הרעיוני והפובליציסטי, לצד תקווה ל'מהלך ספונטני' שיתרחש בעיתוי מסוים ויהיה בו כדי להניע את התהליך. שלא כהלך הרוח המיליטנטי והמחתרתי ששרר ב'סולם', שללו 'העולם הזה' ואבנרי שימוש באלימות ובטרור להשגת המטרה (ומכאן לדוגמה התנגדותו של אבנרי לניסיון ההתנקשות בחייו של שר התחבורה דוד צבי פנקס, מראשי תנועת המזרחי, ביוני 1952, בו היה מעורב גם ידידו עמוס קינן, שאף גילה נכונות עקרונית להתנקש בבן-גוריון).⁵⁶ אבנרי ומקורביו נטו להאמין כי לוחמי תש"ח, ובעיקר אנשי הפלמ"ח וגם 'הנוער העברי', יהיו כוח החלוץ שיפעל למצוא חלופה למדינה 'הבן-גוריונית' בשל אכזבתם העמוקה מדמותה ומדרך התנהלותה.⁵⁷ בזמן 'שביתת

52 אלדד, 'סולם קוטב המהפכה העברית', סָלָם, כד (אדר ב תשי"א), עמ' 5.

53 אורי אבנרי, **הצד השני של המטבע**, צוהר, תל אביב 1954, עמ' 239-240.

54 שמירה של מדיניות חוץ ניטרלית ואי-הזדהות עם גוש מעצמתי כלשהו היתה עיקרון חשוב גם בתפיסתו של חוג 'סולם'. לאחר הודעת הממשלה על תמיכתה בהחלטת האו"ם בעניין המלחמה בקוראה, שמשמעותה היתה הצטרפות לגוש מעצמות המערב, כתב אלדד: 'כנוסלים פשוטים קפצו שרי ישראל דום לפקודת מועצת הביטחון. לא נופיע בזירה העולמית כאומה הלוחמת על מטרותיה, כי אם כעבדים נכנעים'. שייב, 'הנמקה צבועה, החלטה גרועה', סָלָם, טז (אב תש"י), עמ' 6.

55 אבנרי, **הצד השני של המטבע**, עמ' 243.

56 לורד, **רצח בין ידידים**, עמ' 118-121.

57 אבנרי סבר באותן שנים - בשל גישתו הספונטנית והוולונטרית - כי דמות כריזמטית או קבוצה ייחודית יוכלו לקדם את תהליך השינוי ולגייס אליו את אזרחי המדינה. בתחילה

הימאים' (שפרצה בנובמבר 1951 ונמשכה כשישה שבועות) כתב אבנרי: 'במצב של התנוונות מוסרית, של ציניות, של אובדן אמון, כל מהפכה תתחיל בלב מחולליה; היא תתחיל בשעה שעשרים, או חמישים, או מאה צעירים בעלי חוט שדרה יכריזו החל מהיום נהיה אנו אחרים'.⁵⁸ מסיבה זו היה העיסוק במחדלי השלטון ובשחיתות במפלגות לנושא ראשון בחשיבותו עבור 'העולם הזה'.⁵⁹

מבצע קדש (מלחמת סיני) ופרשת קסטנר כאירועים שהביאו להצגת חזון אידאולוגי ופוליטי כולל בידי שני החוגים

ההחמרה במצב הביטחוני בארץ שכללה עלייה במספרם של פיגועי הפדאיון ובחומרתם בחזית המצרית והירדנית - והחתימה על עסקת הנשק בין צ'כיה למצרים,⁶⁰ לצד הסערה הגוברת בזירה הפוליטית ובמרחב הציבורי הישראלי סביב 'פרשת קסטנר',⁶¹ סיפקו אנרגיה ודחיפה נוספת לשתי הקבוצות במאבקן בממסד

הוא תלה תקוות במפקדי הפלמ"ח יצחק שדה ואחריו יגאל אלון כמי שיפעלו להדחתו של בן גוריון, אך התאכזב מאזלת ידם; לאחר מכן הוא האמין בכוחם של חברי 'האקטיבי הביטחוני' במפ"ם (מפקדים כמו שמעון אבידן, מאיר זורע, דוד אלעזר [דדו] וחיים בר-לב); ולבסוף הוא ראה הזדמנות בשביתת (מרד) הימאים ב־1951, שתוארה **בהעולם הזה** במילים 'מהפכה שנייה של אנשים צעירים שיכוננו שלטון מוסרי שלא יהיה נגוע בשחיתות וברדיפת מותרות'. אבנרי, אופטימי, עמ' 450-451; אראל, 'בלי מורא בלי משוא פנים', עמ' 194-193; לורד, **רצח בין ידידים**, עמ' 74-75, 97, 102-104; Meyers, 'Israeli Journalists as an Interpretative Memory Community', p. 117.

58 אורי אבנרי, 'קורא יקר', **העולם הזה**, 29 בנובמבר 1951, עמ' 2.

59 אבנרי, **אופטימי**, עמ' 344; אראל, "העולם הזה" כצומת תרבותי-פוליטי בזירה הציבורית של ישראל 1950-1965, עמ' 68-69; הנ"ל, 'בלי מורא בלי משוא פנים', עמ' 54-56; Meyers, 'Israeli Journalists as an Interpretative Memory Community', pp. 105-106.

60 בספטמבר 1955 נחתמה עסקת נשק גדולה בין מצרים של נאצר לצ'כיה. עקב כך התחזקה הגישה הן בקרב מעצבי המדיניות בארץ (ובפרט עם שובו של בן-גוריון למשרד הביטחון, ולאחר מכן לראשות הממשלה) והן בציבור הישראלי, שהתעוררו בו חרדה ומועקה, כי מדיניות הסטטוס-קוו מזיקה לאינטרס של ישראל ויש לצאת בהקדם למלחמת מנע בחזית המצרית ואולי אף בחזיתות נוספות. מהלך זה יחזק את כוח ההרתעה של ישראל וייצור אפשרויות למהלכים גאופוליטיים שונים. מרדכי בר־און, 'המאבק על הישגי תש"ח - מדיניות הביטחון של ישראל', בתוך: צמרת ויבלונקה (עורכים), **העשור הראשון**, עמ' 23-16.

61 תחילת הפרשה ב־1953; העיתונאי הירושלמי מלכיאל גרינוולד האשים את ד"ר ישראל קסטנר, ששימש דובר משרד המסחר והתעשייה והיה פעיל במפא"י, כי בתקופת השואה, בהיותו אחד מראשי הקהילה היהודית בהונגריה, שיתף פעולה עם הכיבוש הנאצי ותרם בכך להשמדת הקהילה. בשל היותו של קסטנר פקיד ממשלתי בכיר הוא התבקש להגיש

השלטוני ובהדגשת הצורך בחלופה ממשית לשלטון הנוכחי. בתחום הביטחוני נקראה הממשלה לנטוש את מדיניותה ההססנית ולנקוט יזמה צבאית. בכך ייווצר בסיס ל'תכניות גדולות' שישנו לטובה את מצבה הגאואסטרטגי והדיפלומטי של ישראל. אורי אבנרי ראה בכך שעת כושר לפגיעה קשה בצבא מצרים ולכיבוש רצועת עזה, לצד תמיכה בפלסטינים וסיוע להם בהפלת בית המלוכה ההאשמי בירדן (המלך חוסיין); כך הם יהיו שותף ובעל ברית. כל אלו יאפשרו לכונן מסגרת מרחבית של שיתוף פעולה.⁶² בסדרת מאמרים שפרסם אבנרי בעולם הזה לאחר חתימת עסקת הנשק בין מצרים לצ'כיה הוצגה קריאה ברורה ואולטימטיבית למלחמת מנע ישראלית (לרבות בחזית הירדנית), שתוביל למהלכים מדיניים פורצי דרך -

המלחמה היא בלתי נמנעת, אולם הבעיה הגדולה של השתלבות ישראל במרחב לא תיפתר על ידי מבצע צבאי בלבד; אם מנהלי המלחמה לא ינהלו אותה בצורה שתאפשר להניח בסיס איתן למהפכה פוליטית גדולה במרחב, הסיכוי השני יהיה רק הכנה לסיכוי שלישי [...] מטרת המלחמה שלנו אינה יכולה להיות שוב להקים גטו ישראלי מנותק בלב המרחב. המטרה היחידה המתקבלת על הדעת היא הקמת מסגרת מרחבית שתאפשר חיים בצוותא.

ובנוגע לממלכת ירדן:

ישנה עוד מטרה המהדהדת עמוק בלב כל אחד מאיתנו - אנו רוצים בשלמות הארץ, בריפוי הפצע השותת בגוף המולדת - על כן האויבת האמיתית של ישראל היא ממלכת ירדן [...] בדרך זו גם נשיג בן ברית: העם הערבי של

תביעת דיבה נגד גרינוולד, שתזים את הפרסומים נגדו. המשפט החל בינואר 1954 ועורר דיון ציבורי סוער סביב דרכי התגובה והפעולה או שמא המחדלים וחוסר המעש של הנהגת היישוב ומפא"י נוכח השמדתה של יהדות אירופה בתקופת המלחמה. פסק הדין שפורסם ביוני 1955 קבע כי טענות רבות נגד קסטנר 'שמכר את נשמתו לשטן' הוכחו כנכונות, והדבר העמיק את המחלוקת בנושא ואף יצר משבר קואליציוני, וזה הביא לפרישתם של מפלגת הציונים הכלליים מהממשלה. על פי המלצת היועץ המשפטי לממשלה הוגש ערר על פסק הדין, ובית המשפט העליון החל לדון בו בינואר 1957, אולם במרס 1957 נרצח קסטנר (ראו להלן). בינואר 1958 התקבל ערעור המדינה במרבית הסעיפים, ושמו של קסטנר טוהר מאשמת שיתוף פעולה עם הנאצים. על אודות הפרשה נכתבו כמה מחקרים, ובהם יחיעם ויץ ואבי צמון, האיש שנרצח פעמיים: חייו, משפטו ומותו של ד"ר ישראל קסטנר, כתר, ירושלים 1995; איסר הראל, האמת על רצח קסטנר: טרור יהודי במדינת ישראל, עידנים, ירושלים 1985.

62 אבנרי, אופטימי, עמ' 478-480; אראל, 'בלי מורא בלי משוא פנים', עמ' 83-85; לורד, רצח בין ידידים, עמ' 139-142.

פלסטיין; להם נציע שחרור מעול המשעבד, בית לאומי וברית אחים כנה.⁶³

הניצחון המכריע של ישראל במלחמת סיני (אוקטובר 1956) עורר התלהבות וציפייה בשני החוגים (כמו בכלל הציבור בארץ ואף בשורות ההנהגה), לשינוי ניכר לטובה במצב הביטחוני והמדיני. אנשי 'סולם' או בהישגי המלחמה ראש גשר להשלמת שחרורה של הארץ גם בחזית המזרחית והצפונית ואפשרות ראלית לכך ש'חזון המלכות יהיה למציאות'.⁶⁴ העולם הזה קשר את הניצחון לשחזור הרוח המיוחדת ששררה בתש"ח, וקרא לניצול חולשתם של נאצר ושל מצרים כדי להעלות הצעת שלום 'נדיבה':

מאז ימי תש"ח לא הייתה הזדמנות כה גדולה לישראל להשיג שלום. עתה יש לישראל, זו הפעם הראשונה אחרי שנים של שפל, מה להציע: נסיגת חייליה לגבול הבינלאומי בתמורה להקמת 'ליגה מזרח תיכונית' עצמאית וניטרלית של המרחב כולו.⁶⁵

תחושות ההתעלות התחלפו במהרה בביקורת ובאכזבה קשה מההיענות או מהכניעה של ישראל ללחץ הבינלאומי לנסיגה מידית מסיני ומרצועת עזה. השינוי בעמדת הממשלה, שהוצג כ'פשע ומעשה בגידה', חיזק את טענת שני החוגים כי השלטון 'מכזיב וכושל', ולוקה ב'חולשה, פחדנות וחוסר אונים'. אורי אבנרי כתב בטורו השבועי בעיתונו: 'ההנהגה הזו לא תילחם, היא תנהל קרבות נסיגה קטנים באו"ם [...] אם ההנהגה תוותר עתה על עזה ועל שארם א'שיח', יקבע כעת כי דרושה רק כמות לחץ ואיומים כדי לגרום לנסיגתה בכל שטח שהוא'. כן הוא שב והדגיש את הפער בין רוח העם האיתנה להנהגתו החלשה: 'חיילי צה"ל הוכיחו את יכולתם ונכונותם להקרבה, אחריהם באו המדינאים והפכו את זרי הדפנה לזר קוצים'.⁶⁶ עוד מסקנה משותפת היתה שכעת עשויות להופיע נכונות רבה יותר בציבור הישראלי לפרדיגמה פוליטית-אזרחית חלופית. בה בעת, תוצאות המלחמה השפיעו השפעה שונה על רכיבי תכנית הפעולה של כל חוג - 'סולם' לא שינה את עמדתו בדבר הצורך בכינון 'מלכות' רחבה

63 אורי אבנרי, 'הנדון: נחליט', העולם הזה, 17, 944, בנובמבר 1955, עמ' 3; 'הנ"ל', 'הנדון: ומה הלאה?', העולם הזה, 24, 945, בנובמבר 1955, עמ' 3; 'הנ"ל', 'הנדון: מי האויב בעצם?', העולם הזה, 29, 950, בדצמבר 1955, עמ' 3.

64 ישראל אלרד, מדינת ישראל ראש גשר למלכות ישראל, הוצאת 'סולם', ירושלים תשי"ח, עמ' 6-7; ללא שם מחבר, 'שלב בסולם למלכות ישראל', סָלָם, צב (כסלו תשי"ז), עמ' 9.

65 אורי אבנרי, 'ההפלגה הבאה', העולם הזה, 7, 99, בנובמבר 1956, עמ' 17; אראל, 'בלי מורא בלי משוא פנים', עמ' 85-88.

66 אורי אבנרי, 'הנדון: לאן ניסוג', העולם הזה, 13, 1009, בפברואר 1957, עמ' 3; 'הנ"ל', 'הנדון: נסיגה', העולם הזה, 27, 1011, בפברואר 1957, עמ' 3.

בשטח שבין הנילוס לנהר הפרת. לעומת זאת, בתפיסת 'העולם הזה' היו שני שינויים מהותיים: לישראל אין יכולת לשלוט לאורך זמן בטריטוריה רחבה עקב הלחץ הבינ-לאומי המופעל עליה, ועל כן כינון המרחב השמי אפשרי בדרכי שלום בלבד; בתחילה יש להתור למסגרת פדרטיבית מצומצמת אך ראלית יותר של 'איחוד הירדן', ובכללו מדינת ישראל והמדינה הפלסטינית שתתפוס את מקומה של ממלכת ירדן.⁶⁷

בשנים 1956-1958 פרסם חוג 'סולם' שני חיבורים רעיוניים מפורטים (שכתב ישראל אלדד) בניסיון לשכנע את הציבור הרחב בנחיצותו של רעיון מלכות ישראל ובחשיבותו, לאחר שהתברר כי הנהגת המדינה וגם רוב ניכר מהמערכת הפוליטית מפלגתית משלימים עם הימצאותה של מדינת ישראל בקווי שביתת הנשק של 1949, על כל המשתמע מכך מבחינה אסטרטגית ולאומית. הפרסום הראשון היה המוצא: ממשלת חירום, מלחמת שחרור, ניטרליות פוליטית, והשני - מדינת ישראל ראש גשר למלכות ישראל. נקודת המוצא הבסיסית של שני הפרסומים היתה: 'מדינת ישראל של היום על המשטר שלה, ועל הגבולות שלה, ועל המטרות שלה אינה אפשרית לאורך ימים'.⁶⁸ הצורך המידי הוא השלטת 'אדנות', דהיינו ריבונות ישראלית מלאה בשטח שבין 'הפרת ליאור מצרים'. מלבד הבסיס הדתי (גבולות ההבטחה) וההיסטורי-לאומי שבגבולות אלו (מלכות דוד ושלמה ושלטון החשמונאים בימי הבית השני), הם משקפים ראייה אסטרטגית וראליות כלכלית וחברתית: 'ירידת כוחה המדיני של ישראל היא פונקציה של מיעוט השטח שהיא תופסת באזור'; על כן שליטה במרחב גאוגרפי שמוכר בחשיבותו האזורית והבינ-לאומית, תחזק במידה ניכרת את כוחה ואת מעמדה, אם כבעלת ברית לאחת המעצמות ואם כגורם ניטרלי. משאבי הטבע הרבים שבשטחים אלו (העולים על אלו המצויים בנגב, ובהם ראה בן-גוריון את עתידה הכלכלית והתעשייתית של המדינה), יאפשרו קליטה לא רק של עולים מארצות מצוקה אלא של כלל יהדות התפוצות, ובפרט של יהודים מארצות רווחה שאינם מעוניינים לחיות במדינה שסובלת מחולשה ביטחונית, מדינית וכלכלית.⁶⁹

אופי המשטר והמבנה השלטוני-פוליטי שיונהגו ב'מלכות' לא זכו להצגה מפורטת וברורה בשני הפרסומים. מכל מקום, נטען בהם כי במצב שהמערכת השלטונית

67 אורי אבנרי, 'איחוד הירדן', העולם הזה, 1025, 2 ביוני 1957, עמ' 3-6; ישראל אלדד, המוצא: ממשלת חירום, מלחמת שחרור, ניטרליות פוליטית, הוצאת סולם, ירושלים תשט"ז, עמ' 5-10; אראל, 'בלי מורא בלי משוא פנים', עמ' 89-91; שביט, מעברי עד כנעני, עמ' 152.

68 אלדד, מדינת ישראל ראש גשר למלכות ישראל, עמ' 8.

69 אלדד, המוצא: ממשלת חירום, מלחמת שחרור, ניטרליות פוליטית, עמ' 6-7, 18-19, 21-22; הנ"ל, מדינת ישראל ראש גשר למלכות ישראל, עמ' 20-24; חרותי, אמת אחת ולא שתיים, עמ' 191.

היא 'משטר סחטנות מפלגתית מרובה מנגנונים ועסקנים' אי־אפשר לקיים מהלך ממשי של 'שינוי והצלה'.⁷⁰ לשם כך יש לשנות את מתכונת ההנהגה ואת דרך קבלת ההחלטות במדינה. הדבר ייעשה על ידי כינונה של ממשלת חירום לתקופה קצובה; ממשלה זו תוקם לא כמקובל על בסיס מפלגתי־קואליציוני (והיא אף תדאג לביטולה של שיטה זו), אלא על סמך עקרונות וקווי פעולה מוגדרים, ובראשם 'גאולת ארץ ישראל כולה עבור עם ישראל כולו'. שני הפרסומים לא עסקו גם (כנראה במכוון) בשאלות מתבקשות כמו כיצד תיבחר ותוקם אותה ממשלה ומי יכהן בה ('לא ממטרתה של חוברת זו להצביע על דרכים להקמתה'), אך הם מרמזים בבירור למהלך מהפכני שיוביל לכך:

אולי תקום ביוזמתם וכוחם של צעירים מישראל שלא יקנו את האופוזיציוניות שלהם בחברות בכנסת או במשרה טובה; אולי מקרב חיילי ישראל וקציניה שירצו להירשם בהיסטוריה כחשמונאים מנצחים; ואולי תקום תנועה לאומית־עממית רחבה שתסחוף בעוצמתה את כל המפלגות המושחתות.⁷¹

לאחר כינון 'המלכות' במובנה המדיני־פוליטי יגיע שלב ההתחדשות והגאולה הרוחנית והלאומית של העם, שעיקרו שיבה למבנה השלטון העברי הקדום, 'התואם לתרבות ולעצמיות הרוחנית העברית'. המלך יהיה הריבון האחראי לעיצוב המדיניות ולקבלת ההחלטות, ולצדו ימלאו 'נביאים' תפקיד של מומחים, עוזרים ויועצים, וגם ישמיעו דברי ביקורת בעת הצורך. החקיקה תופקד בידי 'סנהדרין'; זו תעסוק בחידוש ההלכה היהודית ובהתאמתה לצורכי התקופה: 'השתחררות מקליפות שדבקו בנו בגלויות' ('אין לראות את משה רבנו לבוש בסגנון מזרח אירופה', כפי שנכתב באופן ציורי בחיבור מדינת ישראל ראש גשר למלכות ישראל). בד בבד יואץ תהליך ההתחדשות הרעיונית והתרבותית של שיבה לערכי המוסר והרוח המקוריים של עם ישראל, והדבר ידגיש את אי־נחיצותם של אידאולוגיות ושל רכיבי תרבות זרים ואפנתיים בעיצוב הזהות המקומית (דוגמת קומוניזם וסוציאליזם או תרבות אירופית ותרבות אמריקנית מודרניות).⁷²

בספטמבר 1958 ראה אור הפרסום: **המנשר העברי: עקרונות הפעולה השמית** (שתמציתו פורסמה בעולם הזה), שנועד להתמודד עם 'נגעי המשטר' דרך בחינה של כלל התפיסות והערכים המקודשים בציבוריות הישראלית, ויציקת דפוסים מחשבה חדשים. את המסמך כתב אורי אבנרי בשיתוף כמה מראשי הזרם השמאלי בלח"י ובמפלגת הלוחמים לשעבר ובהתייעצות עמם. בראשם היו נתן ילין־מור

70 אלדד, המוצא: ממשלת חירום, מלחמת שחרור, ניטרליות פוליטית, עמ' 3, 5.

71 שם, עמ' 14-11.

72 אלדד, מדינת ישראל ראש גשר למלכות ישראל, עמ' 30-33; אמיקל־ייבין, סמבטיון, עמ' 173-174; פלח, 'כתב העת "סלם למחשבת מלכות ישראל"', עמ' 113.

ובועז עברון, שחברו לאבנרי כדי להרחיב את מעגל תומכיו ולתת לדברים תוקף ורצינות.⁷³

העולם הזה קשר את כשלי השלטון ואת חוליו לעסקנות המפלגתית, לפרוטקציוניזם ולשחיתות האישית והציבורית, ואילו המנשר העברי טען שבעיית היסוד היא זהותו של המשטר ותפיסת עולמו הצינונית המכתיבות את מדיניותו בכל התחומים. על פי המנשר, הצינונות תרמה ללידתה ולצמיחתה של 'האומה העברית החדשה בארץ ישראל', אך כיום היא כופה עליה הגשמה של מטרות לא נחוצות, ומעצבת אותה 'כמושבה צבאית נצורה התלויה בתמיכת הפזורה היהודית והמעצמות הזרות. היא מחבלת בהתפתחותה הכלכלית, ודנה אותה להתנוונות חברתית ותרבותית'. על כן 'האומה העברית' צריכה 'לחסל את המשטר הצינוני ולבטל את מעמדם המיוחד של מוסדותיו'. עליה להוסיף להתקיים כמדינה עצמאית ולתמוך בעלייה גדולה של יהודים כדי להרחיב את שורותיה, ובו בזמן היא צריכה לפעול לשילובה במרחב בכמה שלבים: בתחילה יש לדאוג לאיחודה מחדש של ארץ ישראל על ידי הפיכת השטח בשתי גדות הירדן ליחידה מדינית אחת - הפלסטינים ישלטו בשטחי ממלכת ירדן וברצועת עזה ויממשו בכך את שאיפותיהם הלאומיות. המשטר בישראל יהיה דמוקרטי-חילוני וידאג לשילוב של כלל האזרחים, יהודים וערבים במדינה ולשוויון ביניהם. 'ממשלת-על' תטפל במשותף בענייני החוץ והביטחון. לאחר שתעוצב זהות אזרחית ותרבותית משותפת (באמצעות מערכת החינוך, שתגויס לשם כך, וחופש היצירה התרבותית) יזכו התושבים ב'אזרחות אוגדתית מלאה' ויוכלו להתגורר בכל חלקי הארץ.⁷⁴ כך ייווצר בסיס להתאגדות פדרטיבית אזורית עד הקמת 'ארצות הברית של קדמת אסיה וצפון אפריקה', שתוכל להיות לכוח המדיני השלישי בחשיבותו בזירה הבין-לאומית.⁷⁵

להבדיל מפרסומיו של חוג 'סולם' בנושא מלכות ישראל שמייעטו לעסוק בענייני כלכלה וחברה, המנשר העברי כלל דיון רחב גם במישורים אלו. במנשר נקבע כי הכלכלה הישראלית שרויה במצב של 'משק טפילי', שנובע מהסתמכות על הון זר שבלעדיו אין ביכולתה להתקיים. משק זה הוא חלק בלתי נפרד מהמשטר הצינוני ואחד מבסיסי כוחו. שינוי המשטר וההשתלבות במרחב יובילו לשיקום מהיר של הכלכלה ושל החברה, על בסיס 'סוציאליזם חופשי': פעילות ומעורבות של

73 אבנרי, אופטימי, עמ' 518; המנשר העברי: עקרונות הפעולה השמית, מרכז הפעולה השמית, תל אביב 1958, עמ' 3; שביט, מעברי עד כנעני, עמ' 152.

74 עיקריה של התכנית המדינית הכלולה בחיבור המנשר העברי פורסמו כשלושה חודשים קודם לכן במאמר של אורי אבנרי בעולם הזה. אורי אבנרי, 'איחוד הירדן', העולם הזה, 1025, 2 ביוני 1957, עמ' 3-6; אראל, 'בלי מורא בלי משוא פנים', עמ' 91-92.

75 אבנרי, אופטימי, עמ' 520-522; אראל, 'בלי מורא בלי משוא פנים', עמ' 92-94; המנשר העברי, עמ' 7-12.

הממשלה לצד יזמה פרטית.⁷⁶

העמדה הרעיונית-פוליטית המפורטת שהציגו שני החוגים עוררה תגובות והתייחסויות שונות בכל אחד מקהלי היעד שהיא כוונה אליהם: 'הפעולה השמית' נותרה מסגרת רעיונית-אינטלקטואלית קטנה וחסרת השפעה ממשית בציבור הרחב. במשך כמה שנים הוציאו לאור מחברי המנשר ביטאון רעיוני בשם **אתגר**; זה ביקש לגבש סביבו עילית פוליטית ואינטלקטואלית שתפעל למימוש עקרונותיו ותפוסותיו, אך הדבר לא הביא להרחבת מעגל התומכים בתכנית.⁷⁷ לדברי אורי אבנרי, התקשורת הישראלית והממסד השלטוני עשו יד אחת בהתעלמותם מהמנשר ובאי-רצון להתמודדות עניינית עם תכניו, והביאו למעשה להסרתם מסדר היום.⁷⁸ לעומת זאת, בחוג 'סולם' נשמרו, ואף גברו, המחויבות האידיאולוגית והמוטיבציה האקטיביסטית בקרב הפעילים הוותיקים והחדשים כאחד. בסוף 1956 צמחה משורות החוג מסגרת חשאית נוספת שביקשה לבצע פעילות אלימה שתעורר הד תקשורת ופוליטי במדינה, ובעיקר תגייס את הציבור לפעול נגד מימוש הנסיגה מסיני, ובייחוד נגד שלטון מפא"י ובן-גוריון.⁷⁹ יוסף מנקס, יוצא לח"י ששב לפעול ב'סולם' לאחר תקופת מעצר מנהלי עקב חלקו במחתרת מלכות ישראל, גייס שני צעירים (זאב אקשטיין ודן שמר) והנחה אותם לפגוע בד"ר ישראל קסטנר, בשל היותו דמות ציבורית מוכרת ושנויה במחלוקת שייצגה מבחינתם את ההתנגדות ואת השנאה למפא"י.⁸⁰

76 המנשר העברי, עמ' 16-24.

77 הפרסום החל לראות אור ב-1960 בעריכתו של נתן ילין-מור, והוא נמשך לסירוגין עד שנת 1968. המימון העיקרי להוצאתו הגיע מהעולם הזה. ראו: 'העין השביעית' לקסיקון אנציקלופדי לתקשורת ועיתונות, בתוך אתר 'המכון הישראלי לדמוקרטיה'.

78 אבנרי, **אופטימי**, עמ' 524-525; לורד, **רצח בין ידידים**, עמ' 174, 196.

79 יחיעם ויץ ואבי כצמן, **האיש שנרצח פעמיים: חייו, משפטו ומותו של ד"ר ישראל קסטנר**, כתר, ירושלים 1995, עמ' 332-335; חרות, **אמת אחת ולא שתיים**, עמ' 238-239, 249-251. Sprinzak, *Brother against Brother*, pp. 75-77.

80 בהקמת ההתארגנות היה מעורב ככל הנראה גם יעקב חרותי, שעמד בראש המחתרת מלכות ישראל. אולם למרות החשדות הרבים, הסתיים ההליך המשפטי נגדו ללא תוצאות. חרותי, **אמת אחת ולא שתיים**, עמ' 251-255. הרצח אירע ב-3 במרס 1957 בשעת לילה, ומבצעו נעצרו כעבור זמן קצר בידי שירות הביטחון ונשפטו למאסר עולם. יוסף מנקס הורה על ההתנקשות בקסטנר וסיפק את הנשק ואת התחמושת לכך. זאב אקשטיין הורשע בביצוע הירי שהביא למותו של קסטנר (שנפצע תחילה אנושות), ודן שמר הורשע בסיוע לרצח. גם במקרה זה ניתנה חנינה למורשעים על פי החלטת בן-גוריון ושירותי הביטחון, ובשנת 1963 הם שוחררו ממאסרם. ויץ וכצמן, **האיש שנרצח פעמיים**.

תפיסת האזרחות והזהות הלאומית-תרבותית הרצויה למדינת ישראל

כשם שנמצאו קווי דמיון ושוני במצע הרעיוני של שני החוגים, כך נמצאו קווי דמיון ושוני גם בגישתם הן כלפי הזהות הלאומית והתרבותית שעל המדינה הצעירה לאמץ ולהנחיל, והן בנוגע לתפיסת האזרחות ובניין האומה של מנהיגיה.

נקודת המוצא המשותפת ל'סולם' ול'העולם הזה' היתה תפיסתם ששלטון בן-גוריון מעוניין לשמור על הקיים ולעסוק רק בדחוף ובמידי - 'יום קטנות', במקום להמשיך את הרוח המהפכנית ולהציב יעדים וחזון שיובילו להתעצמות ולשגשוג (במלכות ישראל או בהשתלבות במרחב). גישתו הגלותית של השלטון, שלפיה קיום המדינה תלוי בכוחות זרים ובראשם מעצמות המערב, וכן הרצון לשמר את עוצמת המפלגות והעסקנים ('כת הגבאים' כהגדרת העולם הזה) מביאים להחמצתה של שעת כושר נדירה להגשים את הייעוד ואת המטרות הלאומיות 'האמיתיות'.⁸¹ בכך המדינה מפרה את 'התחייבותה המוסרית' לדור הצעיר שלחם להקמתה בשורות הפלמ"ח ובמחתרות, כי שאיפותיו וחזונו יבואו לידי ביטוי של ממש בעיצוב דמותה וחזונה (הסימן הברור מבחינת 'העולם הזה' לחוסר רצונה של מפא"י לאמץ את הערכים ואת התפיסות של לוחמי תש"ח, היה אי-צירופן של מפ"ם ושל 'אחדות העבודה' לממשלה לאחר הקמת המדינה, היות והן זוהו עם דרך הפלמ"ח ומורשתו).⁸²

'העולם הזה', שמיצב את עצמו כמייצגו וכנושא דברו של דור תש"ח, הגדיר את משימתו כמאבק על דמות המדינה שקמה: 'שתהיה זו מדינה טהורה, חופשית, שוחרת צדק ואמת. מדינה שלא תהיה רק אור לגויים, אלא קודם כול ומעל הכול אור לאזרחיה. אולם תקוותם של הלוחמים לעולם חדש נכזבה ודור האבות הקים את המדינה בדמותו'.⁸³ אנשי 'סולם', שרבים מהם הגיעו משורות לח"י, ביטאו תחושות קשות יותר נוכח הגישה החשדנית ואף העוינת שגילה השלטון, כלפי יוצאי המחתרות ה'פורשות' ('אצל' ולח"י), ועקב הקשיים הרבים שהערים בקבלתם למסגרות הממסדיות והציבוריות, שפגעו לדוגמה בניסיונותיהם למצוא מקור

81 אבנרי, אופטימי, עמ' 342-344; אמיל-לייבין, סמבטיון, עמ' 171-172; חרותי, אמת אחת ולא שתיים, עמ' 208-209; שביט, 'משיחיות, אוטופיה ופסימיות' (לעיל הערה 2), עמ' 57-62.

82 אבנרי, אופטימי, עמ' 225-227; לורד, רצח בין ידידים, עמ' 87-88; אניטה שפירא, 'דור בארץ', אלפיים 2 (1990), עמ' 198-199.

83 אבנרי, הצד השני של המטבע, עמ' 240-242, 258-259; אראל, "'העולם הזה" כצומת תרבותי-פוליטי בזירה הציבורית של ישראל 1950-1965', עמ' 65-66; הנ"ל, 'בלי מורא בלי משוא פנים', עמ' 52-53; Meyers, 'Israeli Journalists as an Interpretative Memory Community', p. 117.

פרנסה.⁸⁴ 'הרגשנו שזו לא המדינה שלנו, שזוהי המדינה של מפא"י, כדברי אחת מפעילות 'סולם'.⁸⁵ הוכחה מוצקה לטענותיהם נמצאה במעורבות האיטית שגילה בן גוריון בתוקף תפקידו כשר הביטחון, בניסיון למנוע את העסקתו כמורה במערכת החינוך של ישראל אלדד, עורך סְלָם, 'משום שהוא מטיף להשתמש בנשק נגד צה"ל והממשלה בנסיבות מסוימות'. המהלך נפסל לאחר עתירתו של אלדד לבג"ץ; זה הורה למדינה להסיר את התנגדותה להעסקתו, אולם הדבר לא הביא לשינוי ההתייחסות החשדנית והמסתייגת של הציבור בארץ כלפי אנשי לח"י (רק כעבור מספר שנים הצליח אלדד לזכות במשרת הוראה). מסיבה זו נהג 'סולם' במידה רבה כחוג חברתי סגור שטיפח קודים ערכיים ותרבותיים נבדלים משאר הציבור הישראלי.⁸⁶

דפוס הפעולה האזרחי הראוי ומקומו של האזרח במדינה

כאמור, שתי הקבוצות התנגדו בתוקף למדיניות וליעדים שקבע הממסד, אולם שלילת הגישה הממלכתית של השלטון, שהיתה ציר מרכזי בבנייתם של מוסדות המדינה ושל דמות האזרח בה, נמצאה רק בתפיסת האזרחות האלטרנטיבית של 'העולם הזה', שהציב את אתוס 'העבריות' כמודל הנכון והראוי לעיצוב פני המדינה והחברה. לדעת 'העולם הזה', היה על השלטון לבחור ביצירה המקורית והאוטנטית שפיתחו בני הארץ בתקופת היישוב ובמלחמת העצמאות (ובפרט בשורות הפלמ"ח). יצירה זו הדגישה ערכי אזרחות וחברה חיוניים, כמו תרומה והתגייסות אישית, וולונטריזם, שיתוף, צניעות ומוסריות. במקום זאת העדיף השלטון להמשיך להסתמך על דפוסי ההתנהלות של היהודים בגולה, שאליה נוספו נהלים וגיגונים רשמיים זרים (בעיקר מהמורשת הבריטית בתחום הצבא, הממשל, המנהל הציבורי ועוד). אמנם ערכי הממלכתיות והחלוציות הוצבו בראש סדר היום הלאומי, אך הם נכפו 'מלמעלה'; במקום 'חלוציות האדם' היתה 'חלוציות המעשה' לערך המצדיק כל מיזם ומהלך של הממשלה.⁸⁷ עמדה זו השתקפה היטב בהתייחסות הצינית

84 גיל סמסונוב, הנסיכים, דביר, תל-אביב 2015, עמ' 31-32.

85 אמיקל-ייבין, סמבטיון, עמ' 193.

86 הנ"ל, סמבטיון, עמ' 174-175, 177-180; פלח, 'כתב העת "סלם למחשבת מלכות ישראל"', עמ' 145; ניר קינר, 'הממלכתיות הרפובליקנית של שופטי בג"צ ושל בן גוריון: חזרה לבג"צ 144/50 שייב נגד שר הביטחון', עיונים בתקומת ישראל, 14 (2004), עמ' 134-136, 142, 147.

87 אורי אבנרי, 'כזה היה אורי', העולם הזה, 901, 20 בינואר 1951, עמ' 4; אראל, 'בלי מורא בלי משוא פנים', עמ' 122-127; לורד, רצה בין ידידים, עמ' 73-75; מצקין, קרוב מדי לקצה, עמ' 181-182; שביט, 'משיחיות, אוטופיה ופסימיות' (לעיל הערה 2), עמ' 70-73.

והביקורתית שביטא העולם הזה בעניין 'כנס הנוער' שיזם בן-גוריון ב־1954 בתל אביב (כנס שיח' מוניס), ובו הוא ניסה להנחיל לשומעיו ערכי הגשמה וחלוציות; בכתבה שכותרתה 'קול קורא במדבר', צוין בין השאר:

מאמץ חלוצי הינו מטבעו התפרצות של כוחות התנדבות ספונטניים שהיו חבויים בנפש הנוער. כינוס זה היה ההיפך הגמור, שום דבר בנאומו של 'האיש משדה בוקר' לא היה בו כדי להגיע לנפשו. לא ניתן להחליף את דפוסי הפלמ"ח ומסורות התנדבות בהוראות מלמעלה ומסגרות של כפיה.⁸⁸

מנגד, תאמה עמדתו של חוג 'סולם' במידה רבה את הגישה הממלכתית־רפובליקנית השלטונית, לפיה על האזרח להירתם לצורכי המדינה על פי יעדיה ומשימותיה. טענתו המרכזית היתה שהנהגת המדינה, הנגועה ב'מנטאליות גלותית', אינה מנצלת כראוי את הכוחות הטמונים בעם, ובעיקר בדור הצעיר, להשגת היעדים הנדרשים - רק 'כששרירי הלוחם מתוחים לקרב ולעמל וליבו רחב לחזון' הוא יצליח לטפס בסולם המשימות והערכים, כדברי ישראל אלדד (במאמרו 'סולם יעקב' משנת תש"ט). הוכחה לכך ניתנה מבחינתו במלחמת סיני, שאז גילה העם 'נכונות מפליאה לשאת בכל סבל שיידרש' על בסיס ההבנה שאלה 'שעות גדולות של הגשמה'.⁸⁹ מלבד זה, ובמפתיע כביכול, הביע 'סולם' אכזבה מהתנהגותם השאננה והלא אחראית לעתים של אזרחי המדינה ומתח עליה ביקורת, לצד הבעת הבנה לקשיי השלטון בעניין זה. הדבר ניכר באחד ממאמריו הנוקבים של אלדד בכתב העת: 'אשכול גנבים או מדוע המדינה מכוערת כל כך' (אלול תשי"א); בחלקו הראשון של המאמר נמתחה ביקורת חריפה על השלטון, אך בחלקו השני נכתב שהאשם מצוי לא רק במפא"י (מה עוד שבן-גוריון עושה כל שביכולתו בתחום הכלכלי) אלא גם באזרחים שאיבדו את הרוח החלוצית ועוסקים ברדיפת בצע שמביאה לפריחת 'השוק השחור'; 'השלטון קובע את רוח הדברים, אך הגניבות והשחיתות נעשים בידי אנשים פרטיים למען עצמם'.⁹⁰ גם שאלת הזכויות המוקנות לאזרחי המדינה זכתה להתייחסות שונה בשני החוגים: 'העולם הזה', כמי שדגל בערכי ליברליזם והומניות, חתר בעקביות לדגם דמוקרטי, חילוני (הפרדת הדת מהמדינה) ושוויוני, ללא אפליה לרעה מטעמי לאום, עדה או חברה. על גורמי הממסד השונים להתערב במידה הפחותה ביותר בחיי האזרחים ולאפשר להם לממש את חירותם. חוקי המדינה אמורים לשרת את רצון העם ואת צרכיו, ולא להפך (מבקריו של 'העולם הזה' מימין ומשמאל טענו כי אלו רעיונות

88 ללא שם מחבר, 'קול קורא במדבר', העולם הזה, 869, 17 ביוני 1954, עמ' 4.

89 אלדד, מדינת ישראל ראש גשר למלכות ישראל, עמ' 19, 34; הנ"ל, הגיונות ישראל, עמ' 12; אמיכל־ייבין, סמבטיון, עמ' 169-172; חרותי, אמת אחת ולא שתיים, עמ' 208-209.

90 ישראל שייב, 'אשכול גנבים או מדוע המדינה מכוערת כל כך', סָלֵם, ל (אלול תשי"א), עמ' 15-16.

פשיסטיים). עוד בשנותיה הראשונות של הכנסת מתח העולם הזה ביקורת חריפה על תפקודה הירוד, ועל הנתק בין נבחרי העם לאזרחים: 'רוב חברי הכנסת הם עסקני מפלגות מקצועיים שידיעותיהם בענייני יסוד מוגבלים ביותר אם לא אפסיים', נכתב בעיתון. 'חוקים הנוגעים לגורלות של דורות נתקבלו בפזיזות וללא הבנת משמעותם'.⁹¹ המנשר העברי ריכז רעיונות אלו בפרק מיוחד שנקבע בו כי 'המשטר החדש' במדינת ישראל יושתת על חוקת יסוד שתבטיח לכל אדם את זכותו לחיים ולמחיה ואת חירויותיו האזרחיות השונות. כן תערוב החוקה לחיסול תלותו של האזרח במסגרות המפלגתיות הכופות; יימנע קיומם של חברות שיכון מפלגתיות, של שירותי בריאות, חינוך ותעסוקה מפלגתיים וכדומה. חוקי החירום יופעלו רק בשעת מלחמה, ולצד זאת יוגבל כוחם של השירותים החשתיים (שהעולם הזה כינה 'מנגנון החושך'), וייאסר השימוש בהם לצרכים פוליטיים.⁹²

לעומת זאת, בראייתו של 'סולם', קיום משטר דמוקרטי ושמירה על זכויות האזרח אינם ערכים מוחלטים, אלא כלים שלטוניים שאפשר ואף ראוי להגבילם בעת הצורך. ראשי החוג טענו כי 'המהפכה העברית' לא תוכל לצאת מן הכוח לפועל, אגב שמירה על עקרונות הדמוקרטיה הפרלמנטרית, וגם כי אין לדבוק במתן זכויות אזרחיות מלאות לכלל תושבי המדינה, בהתכוונם לערביי ישראל. מלבד זה, מדובר ברעיונות קוסמופוליטיים זרים שהתברר כי הם כוזבים ואף מזיקים: ההומניזם האירופי לא מנע את הנאציזם, ואילו הסוציאליזם הביא למשטר הדיכוי הקומוניסטי. במקומם יש לשאוף לערכי המוסר והצדק המצויים בתורת ישראל ובדברי נביאי ישראל שקדמו לאידאולוגיות המודרניות.⁹³

עוד סוגיה אזרחית שניכר בה ניגוד ממשי בין שני החוגים היתה חובת הציות לחוק ומקומו של 'אי-לגליזם' במרחב הציבורי, כלומר אם אזרחים רשאים במצבים מסוימים ועל פי שיקול דעתם, להפר את חוקי המדינה וליטול את החוק לידיהם.⁹⁴ העולם הזה דגל במאבק ציבורי ממושך וסבלני אשר יעורר לבסוף מרדנות ומהפכנות טבעית וספונטנית. הפוטנציאל הגדול ביותר לשינוי פני המדינה מצוי בדור הצעיר, אם כי ככל שמתרחקים משנות המאבק לעצמאות, כן ערכיו ה'טובים' הולכים ופוחתים. על אף הרטוריקה התוקפנית והבוטה שנקט העיתון כלפי יריביו

91 אורי אבנרי, 'הכנסת נציגת העם?', העולם הזה, 679, 2 בנובמבר 1950, עמ' 4; הנ"ל, אופטימי, עמ' 375-376; אראל, 'בלי מורא בלי משוא פנים', עמ' 144-145.

92 המנשר העברי, עמ' 12-14.

93 אלדד, מדינת ישראל ראש גשר למלכות ישראל, עמ' 29-31; אמיתל-ייבין, סמבטיון, עמ' 180; ישראל שייב, 'איזו דיקטטורה דרושה לנו', סלם, לב (חשוון תשי"ב), עמ' 6-7.

94 מדובר בכלי מחקר שפיתח חוקר מדע המדינה אהוד שפרינצק. ראו בעניין זה: אהוד שפרינצק, איש הישר בעיניו: אי לגליזם בחברה הישראלית, ספרית פועלים, תל אביב 1986.

הפוליטיים, הוא שלל לחלוטין שימוש באלימות ובטרור נגדם. עמדה זו באה לידי ביטוי בכל מקרי הבוחן בשנות החמישים, שקבוצות או יחידים ביצעו בהם מעשי טרור ממניעים אידאולוגיים ופוליטיים (פעולות המחותרת החרדית ברית הקנאים ומחותרת מלכות ישראל; ניסיון להנחת פצצה במשרד החוץ במחאה על הסכם השילומים בידי דב שילנסקי, יוצא אצ"ל ולימים חבר כנסת מטעם הליכוד ויושב ראש הכנסת; ניסיון ההתנקשות בשר התחבורה פנקס ממניעים אנטי־דתיים, ועוד). העולם הזה ראה במעשים אלה פתרון קל של 'צעירים ההולכים לטרור לא כדי להגשים מטרה, אלא מפני שאין להם מטרה [...] צעירים הדוחים את המשטר הכללי אך אינם מסוגלים ליצור שום רעיון חדש או אידאל חדש'.⁹⁵ לאחר חשיפתה של מחותרת מלכות ישראל (מאי 1953) פרסם אבנרי מאמר שכותרתו 'הטרור דרך ביטוי של הנחותים', ובו הדגיש שוב: 'זוהי בחירה בדרך הקלה ללא גיבוש השקפת עולם סדורה וחזון אמיתי בנוגע לדמות המדינה ומטרותיה' (המאמר תקף גם את דרכו של מנהיג 'סולם' אלדד־שייב 'שעטו נוטף אלימות, אך כאשר קורה משהו הוא הראשון שנחפז להבטיח שאין זו אשמתו').⁹⁶ עם זאת, 'העולם הזה' נהג לטעון בתגובה לתיגו כגורם אנטי־שילטוני מתסיס כי הממסד ומנגנוניו 'האפלים' יוזמים נגדו פעולות הפחדה, אלימות וטרור בניסיון לפגוע בפעילותו העיתונאית והציבורית הלגיטימית.⁹⁷ כך לדוגמה האשים אבנרי את 'הבולשת הפוליטית שמפעיל המנגנון בתקיפתם האלימה שלו ושל שותפו שלום כהן (דצמבר 1953), 'ננקמה על ביקורתנו גלוית הלב'.⁹⁸

מנגד, רבים מאנשי 'סולם', ובכלל זה דמויות מרכזיות בחוג, נקטו עמדה בלתי לגליסטית ברורה שערערה על חובת הציות לחוקי המדינה, ולא שללה שימוש באלימות ובטרור בעת הצורך. בכך הם המשיכו למעשה את המתווה המחותרתי והאנטי־ממסדי של לח"י, שלא פסק גם לאחר הקמת המדינה (להבדיל מאצ"ל, שבתוך פרק זמן קצר יחסית היה לתנועה פוליטית־מפלגתית שומרת חוק).⁹⁹ דוגמה בולטת לכך אפשר למצוא במאמר המתריס 'אני מטיף להשתמש בנשק', שפרסם

95 אורי אבנרי, 'קורא יקר', *העולם הזה*, 793, 8 בינואר 1953, עמ' 2.

96 הנ"ל, 'הטרור דרך ביטוי של הנחותים', *העולם הזה*, 817, 18 ביוני 1953, עמ' 5-6; אראל, 'בלי מורא בלי משוא פנים', עמ' 262-263, 273-274, *Israeli Journalists*; Meyers, 'as an Interpretative Memory Community', pp. 110-111.

97 טענה דומה בדבר מעורבות השלטון ומנגנוניו הביטחוניים ה'נסתרים', ובראשם שירות הביטחון במעשי טרור ורצח פוליטי, או לפחות אי־מניעתם בשל שיקולים תועלתניים ואף קונספירטיביים הועלתה בהעולם הזה גם לאחר רצח קסטנר. ויץ וכצמן, *האיש שנרצח פעמיים*, עמ' 225-227.

98 אורי אבנרי, 'קורא יקר', *העולם הזה*, 842, 10 בדצמבר 1953, עמ' 2.

99 הראל, *ביטחון ודמוקרטיה*, עמ' 191; 60-61, *Brother against Brother*, pp. Sprinzak.

ישראל אלדד לאחר שזכה בעתירתו לבג"ץ בעניין אי־העסקתו כמורה במערכת החינוך, 'היות והוא מטיף לשימוש בנשק נגד צה"ל וממשלת ישראל במקרים הנראים לו' (כך צוין במכתבו של בן־גוריון בנושא). במאמר הודה אלדד שייתכנו מצבים כי הוא יהיה מחויב 'כאזרח וכעברי' להתקומם נגד ממשלת ישראל גם תוך כדי שימוש בנשק, ולכן הסביר: 'באתי לתבוע את זכות ההטפה להשתמש בנשק במקרים הנראים לי'.¹⁰⁰ אווירה דומה שררה בחוג בתקופה שקדמה לרצח קסטנר.¹⁰¹ בינואר 1956, על רקע פסיקתו של בית המשפט המחוזי בפרשה, והתגברות פיגועי הטרור של הפדאיון ברחבי הארץ, התפרסם בסלם מאמר מערכת לא חתום (אך סביר שאלדד כתב אותו), שכותרו: 'לא יקום דבר שרת, יקום דבר מניין בחורים'. המאמר כלל למעשה קריאה לנטילת החוק לידיים בהיעדר ממשל תקין וראוי במדינה, בלוויית רמיזה לנסיבות הקמתה של מחתרת מלכות ישראל שנים אחדות קודם לכן: 'האומנם לא ימצא שוב מניין בחורים שאינם רוצים ללכת אחר אלו המובילים אותם אם לאושוויץ, אם למצדה, אם לביתר; הם יהיו אלו שיגיעו להר הבית ולחידוש מלכות ישראל'.¹⁰²

הזהות הלאומית והתרבותית הרצויה למדינת ישראל

עמדתם של שני החוגים בסוגיה זו כללה טיעונים ואבחנות דומות, לצד הבדלים מהותיים שביטאו את השוני בהשקפת עולמם. שניהם הדגישו כי הזהות הלאומית והתרבותית המוקנית לאזרחי המדינה בידי הממסד, אינה מקדמת את מטרותיה ואת ייעודה: הקמת מלכות ישראל או כינון המרחב השמי. השלטון אמנם מעוניין שזהות הלאומית והתרבותית תיבנה על בסיס מורשת התנ"ך וההיסטוריה של עם ישראל מימי בית שני, אך לצדם ניתנו מעמד וחשיבות רבים יותר למסורת היהודית הגלותית הסותרת את 'רוח העברית העתיקה', ובעיקר בשאלות של עצמאות וריבונות יהודית. בדרך זו 'רוח הגלות' שבה וקונה אחיזה בחיי העם והמדינה, ובכללה התלות בגויים.¹⁰³ אורי אבנרי נהג לבקר בחריפות את התנהלותם של ראשי

100 אמיקל־יבין, סמבטיון, עמ' 177-180; ישראל שייב, 'אני מטיף להשתמש בנשק', סלם, כג (אדר א תשי"א), עמ' 7, 9-10.

101 הרצח היה במרס 1957, אך ההתארגנות שביצעה אותו קמה ועסקה בהכנות לפעולה חודשים אחדים קודם לכן.

102 ללא שם מחבר, 'לא יקום דבר שרת, יקום דבר מניין בחורים', סלם, פא (טבת תשט"ז), עמ' 2.

103 עם זאת, אין לבטל לחלוטין את ערכי התרבות והמסורת שנוצרו בגולה - אורי אבנרי דיבר על הכבוד ועל ההערכה לחיים היהודיים הישנים ששמרו על זהותו של העם היהודי, אך מאחר שהם סיימו את תפקידם עם הקמת המדינה, אין להשתעבד להם מחדש. אלדד ציין שאכן, חיי הגולה כללו יצירה רוחנית עשירה וחשובה, אך גם פגומה וחסרה עקב התפתחותה 'ללא קרקע מתחת לרגליה', ועל סף תהום של כליה פיזית'. אבנרי,

המדינה מול יהדות התפוצות, שהוא כינה 'פזורה'. משמע, במונח זה מודגש כי יהודים אלו הם מאגר אנושי פוטנציאלי להצטרפות לחברה הישראלית אם רצונם בכך, אלא שאין הם רשאים להתערב בקביעת אופייה וזהותה של המדינה ולהשפיע עליהם מבחוץ.¹⁰⁴

שני החוגים דגלו בגישור תרבותי ולאומי בין מדינת ישראל העכשווית ובין מורשת התנ"ך והעבריות הקדומה. 'סולם' הדגיש כי ההיסטוריה של עם ישראל ויצירתו הרוחנית והחומרית הן הבסיס הבלעדי לזהות התרבותית והלאומית המתהווה במדינת ישראל, ואילו 'העולם הזה' העניק משקל וחשיבות זהים כמעט למורשת התרבותית וההיסטורית של כלל עמי האזור בכל התקופות. מכאן גם ההבדל המהותי בעמדת שני החוגים בשאלת מעמדה וחשיבותה של הדת היהודית בעיצוב דמותה של המדינה ותכניה. 'העולם הזה' צידד בהפרדה מוחלטת בין דת למדינה, ושלל מתן כל תפקיד ומשמעות מחייבת לדת או להלכה היהודית במרחב הציבורי. מסיבה זו התייצבו תומכיו בחזית המאבקים שהיו בשנות החמישים נגד הסטטוס־קוו שגובש בענייני דת ומדינה: מתן פטור משירות בצה"ל לתלמידי ישיבות חרדיות; מתן פטור מגיוס לנשים מטעמי דת; הסדרת ענייני האישות במדינה על בסיס דתי בלבד; מניעת תחבורה ציבורית בשבת ברוב המקומות, ועוד.¹⁰⁵ לאחר אחת ההפגנות שקיימו אנשי 'העולם הזה' (וגורמים נוספים) בירושלים סמוך לשכונה החרדית מאה שערים, כתב אבנרי: 'מאז הקמת המדינה נמצא המיעוט הדתי בסימן של התחזקות רבתי. נציגים דתיים תופסים עמדות מפתח בממשלה - התוצאה שורה של חוקים ותקנות השוללים את חרות האדם [...] כפייה זו היא פגיעה בחופש האלמנטרי של כלל אזרחי המדינה'.¹⁰⁶

בעיני חוג 'סולם', הגורם הדתי היה רכיב יסודי ולא מעורער בזהותה הלאומית והתרבותית של המדינה; דת ישראל נוצרה בד בבד עם לידת האומה שעצם קיומה הוא בגדר 'חובה דתית'. יסודה הוא 'הברית שכרת אלוהים עם אברהם אבי האומה, לא כפרט אלא במפורש כאבי האומה', ומכוחה הובטחה ארץ ישראל כולה למאמינים בתורת ישראל. בשנות הגלות הארוכות נשמרה הבטחת האלוהים 'בשרשרת הזיכרון של האומה במשך אלפי שנים', ולמעשה אין היגיון וצידוק מדיני או כלכלי בלבד ביישובה המחודש של הארץ. הנסמכים על נימוקים אלו מחזקים למעשה את 'די

אופטימי, עמ' 171; אלדד, מדינת ישראל ראש גשר למלכות ישראל, עמ' 29.

104 אלדד, מדינת ישראל ראש גשר למלכות ישראל, עמ' 29-30; אמיקל-ייבין, סמבטיון, עמ' 173-174; אראל, 'בלי מורא בלי משוא פנים', עמ' 155; חרותי, אמת אחת ולא שתיים, עמ' 208-209.

105 אראל, 'בלי מורא בלי משוא פנים', עמ' 155; המנשר העברי, עמ' 12-13; לורד, רצה בין ידידים, עמ' 119-120.

106 אורי אבנרי, 'מאה שערים - אזוהרה', העולם הזה, 674, 28 בספטמבר 1950, עמ' 4.

הטוענים כי באמת העניין הוא בפלישת זרים'. לפיכך ניתוק הדת היהודית מזהותה הלאומית-תרבותית של המדינה או מהממלכתיות הישראלית, אינו עולה על הדעת. עם זאת, אין מדובר בשאיפה לכינון מדינת הלכה, כי אם באמירה עקרונית-סגולית' וחינוכית.¹⁰⁷

הבדל מהותי נוסף נסב על שאלת תפקידה ומקומה של הרגשת הזהות המקומית המיוחדת שהתפתחה בקרב המשתייכים ל'דור הארץ' ובצורך בשילובה בהווה התרבותית והחברתית שמטפח הממסד. זהות ייחודית זו באה לידי ביטוי בספרות, בשירה ובאמנות מקומיות, וכך גם בתרבות הפנאי ובחיי היום-יום.¹⁰⁸ אנשי 'סולם' לא ראו חשיבות מיוחדת בשאלה זו (הסבר לכך אפשר למצוא ב'פרישתם' ממסגרות היישוב המאורגן, כמו תנועות הנוער החלוציות, ההתיישבות העובדת והפלמ"ח, שהיו בתי הגידול העיקריים להתפתחותה של זהות זו). מכל מקום, כפי שהדגיש רעיון מלכות ישראל, על היצירה התרבותית במדינת ישראל להיות המשך והתחדשות של המורשת העברית התנ"כית, תוך כדי סילוקם של רכיבי התרבות הזרים והאפנתיים למיניהם שקנו אחיזה במרחב הציבורי המקומי.¹⁰⁹

'העולם הזה', כנושא דברו של דור תש"ח שטען כי מדינתו 'נגנבה' ממנו בידי העילית הממסדית הוותיקה, ראה בזהות הילידית נדבך חשוב בפיתוח אמירה תרבותית מקורית וסגנון ישראלי עצמאי. מבחינתו, החברה הישראלית והתרבות הישראלית אינן זקוקות ליצירה היהודית הישנה כמקור השראה ותוקף, והרצון לקליטת העלייה אינו מחייב שינוי או התאמה תרבותית, שכן 'לא מקריות הלידה תכריע'; בראייתו, המגיעים לארץ מסתגלים בתוך פרק זמן קצר לתנאיה, ואילו בני הדור השני כבר נחשבים ילידי המקום, והדבר מתבטא ביצירתם התרבותית והאמנותית. מכאן מאמציו של 'העולם הזה' בשנות החמישים להציב חלופה למדיניות מיזוג הגלויות, באמצעות הדגשת דמותו של הישראלי המקומי והאותנטי, והצבעה על סגולותיה

107 אלדד, מדינת ישראל ראש גשר למלכות ישראל, עמ' 21-22, 27-28; אמיכל ייבין, סמבטיון, עמ' 174.

108 אנשי 'דור הארץ' או 'דור הפלמ"ח' ראו בעצמם קבוצת הזדהות חברתית ותרבותית נבדלת, שעוצבה בידי ילידי הארץ או מי שהגיעו אליה בצעירותם וצמחה ביישוב בשנות השלושים והארבעים (ניצניה נראו עוד בסוף מלחמת העולם הראשונה בקרב נוער המושבות העבריות, ואחד מביטוייה היה הקמתה של מחתרת ניל"י). הרגשת השייכות למולדת היתה טבעית וברורה עבורם והתבססה על הכרת הארץ ונופיה הלכה למעשה ללא צורך באסמכתאות דתיות והיסטוריות. העולם היהודי בגולה היה בעיניהם רחוק ומנותק מהחיים המקומיים, וכך גם ההיסטוריה והיצירה התרבותית שהתקיימו בו. שפירא, 'דור בארץ' (לעיל הערה 83), עמ' 180-181, 187-188; אניטה שפירא, יהודים חדשים, יהודים ישנים, עם עובד, תל אביב 1977, עמ' 122-125.

109 אלדד, מדינת ישראל ראש גשר למלכות ישראל, עמ' 31-34.

המיוחדות. דוגמה אופיינית לכך היתה תחרות היופי 'צברית השנה' שיזם העיתון; זו לא נועדה לדברי עורכו 'לטפח אידיאלים כוונים של יופי נבוב, אלא לכוון אל היפה והנאצל בארץ, ולעזור בגיבוש טיפוס ישראלי מקורי המגלם בתוכו את רוח הארץ ואת אופי העם'.¹¹⁰

סיכום

'סולם' ו'העולם הזה', בהיותם שני חוגים אידאולוגיים-פוליטיים קטנים שפעלו בעשור הראשון למדינה בשני קצותיה של המפה הפוליטית, חתרו בהתמדה לשינוי הזהות המדינית, האזרחית והלאומית-תרבותית של המדינה מתוך עימות ומאבק חזיתי בממסד השלטוני הדומיננטי של מפא"י ובן-גוריון. על אף קוטנם, הם קיימו בהתמדה פעילות רבה יחסית, ובעיקר מעוררת תשומת לב ותהודה. הכרת דרכם ותפיסותיהם חשובה למיפוי ולהבנה של מכלול תהליכי היצירה והגיבוש, של השיח הציבורי ושל דפוסי הפעולה האזרחיים במדינה בראשית דרכה.

שני החוגים ראו בעצמם דוברים ומייצגים של קבוצות מוגדרות במרחב הציבורי הישראלי שתרומתן להקמת המדינה, אם בפעילות המחותרות בתקופת המנדט ואם בשורות הפלמ"ח לקראת מלחמת העצמאות ובזמן המלחמה, היתה רבה וחיונית. עם זאת, הממסד השלטוני פעל להדרתם ולדחיקתם לשוליים, והתעלם מעמדותיהם בשאלות שנוגעות לגורלה של המדינה ולעתידה. פעילותם העיתונאית-פובליציסטית לצד יזמות הפעולה הנוספות שהם נקטו, נועדו לתת ביטוי פומבי רחב ומשפיע ככל האפשר לטענתם כי המודל הפוליטי-אזרחי והלאומי-תרבותי השולט במדינה שגוי מיסודו, ויוביל בתוך פרק זמן קצר לאבדן היכולת לתפקד כמדינה ריבונית ועצמאית.

על כן תמכו תכנית הדגל שהציג כל אחד מהחוגים בשינוי טריטוריאלי מרחיק לכת, בנימוק שמדינת ישראל בגבולותיה הקיימים (קווי 1949) חסרה יכולת קיום ושגשוג של ממש ועצמאותה מוטלת בספק.

עוד נקודת מוצא משותפת היתה בסוגיית תפיסת האזרחות והזהות הלאומית-תרבותית הנחוצה. שלטון בן-גוריון הואשם בהחמצת הזדמנות לקידום הייעוד הלאומי והתרבותי הראוי - ולהנחלת ערכי אזרחות חשובים שמשקפים את רוח החברה והמדינה 'העברית'. כן בלטה עמדתם הביקורתית על המקום ועל התפקיד המרכזי שהעניק השלטון למסורת ולהוויית הגלות בעיצוב הזהות הלאומית

110 אראל, 'בלי מורא בלי משוא פנים', עמ' 127, 124; אותנה, לא כנענים, לא צלבנים, עמ' 120-122; יורן, 'העולם הזה' (לעיל הערה 9), עמ' 139; ללא שם מחבר, 'מי תהיה צברית 1956', העולם הזה, 8 בדצמבר 1956, עמ' 6; Meyers, 'Israeli Journalists as an Interpretative Memory Community', pp. 106-108.

והתרבותית המתחדשת. מהלך זה גרם פיחות ניכר בחשיבותה ובמעמדה של היצירה העברית המקורית, הקדומה והעכשווית כאחת.

הניגודים האידאולוגיים והפוליטיים המהותיים בין 'סולם' ובין 'העולם הזה' נחשפו בעמדותיהם בדבר תפיסת האזרחות ודמות האזרח הרצויה במדינה: 'סולם' העדיף מודל אזרחי שדמה מאוד לגישה הממלכתית הן-גוריונית, שלפיה האזרח נדרש לרתום את כישוריו ואת מרצו לצורכי המדינה ולשרת את מטרותיה. לעומתו, 'העולם הזה' התנגד לבניין האומה על פי תכתיביו של השלטון, והדגיש את יתרונות הגישה האזרחית הוולונטרית שעיקרה התנדבות ויזמה עצמאית. כך, גם זכויות האזרח במדינה אמורות להיות שוויוניות לכלל האזרחים על בסיס חוקת יסוד כתובה. מנוגדת לכך בתכלית היתה עמדת 'סולם', שלפיה זכויות האזרח במדינה הן בבחינת כלי שלטוני המותאם לצרכי המדינה ולנסיבות הקיימות, ובמצבים מסוימים אפשר אף לצמצמן ולהגבילן.

הדיון הציבורי הער המתקיים כאן לאחרונה בעניין הצורך בחקיקת 'חוק הלאום' ובשאלת תכניו וניסוחיו, מלמד כי סוגיות כבדות משקל שנוגעות לאופייה, לזהותה ולחזונה של מדינת ישראל, עודן שנויות במחלוקת עמוקה בין קבוצות ובין רבדים שונים בחברה הישראלית. אמנם 'סולם' ו'העולם הזה' אינם פעילים בזירה זה שנים, אך בקרב קבוצות אידאולוגיות ופוליטיות שמצויות בשני צדדיה של המפה הפוליטית העכשווית, אפשר לזהות רכיבים שונים מתפיסותיהם ומחזונם (בעניין זה ראוי לציין כי התייחסות לכך ניתנה בכמה מאמרים שפרסם אורי אבנרי בעניין 'חוק הלאום', אגב אזכור תפיסתו את המרחב, והרעיונות שהציג עבר בפרסומיו הרעיוניים והרעיונות שהעלה בעניין זה בשנות החמישים).¹¹¹

מכל מקום, העשייה האידאולוגית-פוליטית האלטרנטיבית, המהותית והקוראת תיגר שהציגו שתי הקבוצות בשנים הראשונות לעצמאות היא בבחינת חיזוק לגישה במחקר כי להבדיל מהאפיון המקובל בדבר 'חברה ותקשורת מגויסת', במרחב הציבורי קמו ופעלו בתוך זמן קצר יחסית כמה קבוצות וחוגים עצמאיים וולונטריים, שביקשו להשפיע על תהליכי יסוד ולשנותם. אמנם חוגים אלו נמצאו בשוליים וחזונם לא מומש, אך מקומם בא לידי ביטוי באירועים ובתהליכים לא מעטים שהתרחשו במישור הפוליטי, במישור הציבורי ובמישור האזרחי באותן שנים, ואף לאחר מכן.

111 ראו לדוגמה את מאמרו של אבנרי 'מדינת לאום היא אנאכרוניזם, אך הלאומיות חיה והורגת', בעיתון המקוון **מגפון**, 25 במאי 2013, וכן את מאמרו 'פרדציה? כן, אבל', **הארץ**, 9 באוגוסט 2013.